

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ХУУЛЬ ЗҮЙН СУРГУУЛЬ

Гал
Ганбат ЧИМГЭЭ

ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ХЯНАЛТЫН ЖУРМААР
ГОМДОЛ ГАРГАХ ҮНДЭСЛЭЛ: ОНОЛ БА
ПРАКТИК

Мэргэжлийн индекс
D042101

Эрх зүйн бакалаврын
Зэрэг горилсон
Дипломын төсөл

Удирдсан
С.Батхүлэг /Ph.D./

Улаанбаатар. 2026

САНХҮҮ ЭДИЙН ЗАСГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ
ХУУЛЬ ЗҮЙН СУРГУУЛЬ

Гал
Ганбат ЧИМГЭЭ

ИРГЭНИЙ ХЭРЭГ ХЯНАЛТЫН ЖУРМААР
ГОМДОЛ ГАРГАХ ҮНДЭСЛЭЛ: ОНОЛ БА
ПРАКТИК

Мэргэжлийн индекс
D042101

Эрх зүйн бакалаврын зэрэг горилсон
Горилсон Дипломын Төсөл

Удирдагч : С.Батхүлэг \Ph.D.\

Шүүмж : Л. Отгонбаяр \Ph.D.\

Улаанбаатар. 2026

ГАРЧГИЙН ТОВБЬЁГ

МЭДЭГДЭЛ	i
ТАЛАРХАЛ.....	ii
ТОВЧ ХУРААНГУЙ.....	iii
ХҮСНЭГТЭН МЭДЭЭЛЛИЙН ЖАГСААЛТ	Error! Bookmark not defined.
ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ	vii
НЭР ТОМБЬЁНЫ ТАЙЛБАР	viii
ОРШИЛ	1
1.1. Судлагдсан байдал.....	1
1.2. Сэдвийн тулгамдсан байдал	2
1.3. Судалгааны зорилго, зорилтууд.....	2
I БҮЛЭГ. ОНОЛЫН СУДАЛГАА	4
1.1. Хяналтын шатны шүүхийн түүхэн хөгжил.....	4
1.1.1. Хяналтын шүүхийн суурь тогтолцооны үе (1952, 1967)	4
1.1.2. Шүүхийн шинэчлэлтэй уялдсан шилжилтийн үе (1994).....	6
1.1.3 Орчин үеийн хяналтын тогтолцооны бүрэлдсэн үе (2002).....	8
1.1.4. Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга (2021 он).....	9
1.1.5. Шүүхэд хандах эрхийг баталгаажуулсан үеийн өөрчлөлт (2023)	11
1.2. Монгол Улсын шүүхийн тогтолцооны ойлголт ба Хяналтын шатны шүүхийн эрх зүйн байдал.....	13
1.2.4. Хяналтын шатны шүүхийн чиг үүрэг	15
1.2.5. Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдал ба хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх эрх	17
1.3. Хяналтын шатны шүүхэд хандах үндэслэл ба түүнийг тогтоох механизм ..	18
1.3.4. Хяналтын журмаар гаргах гомдолд тавигдах хязгаарлалт, түүний үндэслэл	19
II. БҮЛЭГ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ	23

2.1. Хяналтын шатны гомдол хянан шийдвэрлэх журмын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал	23
2.1.1. Шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах	27
2.1.2. Хуулийг Улсын дээд шүүхийн тогтоол, тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн.....	30
2.1.3. Хуулийг Улсын дээд шүүхийн тогтоол, тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн.....	32
2.2. Харьцуулсан судалгаа	34
2.2.1. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс	35
2.2.2 Оросын холбооны Улс	37
2.2.3. Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс	41
НОМ ЗҮЙ	49

МЭДЭГДЭЛ

Энэхүү дипломын төслийг өөрийн оюуны бүтээл болохыг баталгаажуулж, зохиогчийн эрхийн аливаа зөрчилгүй болохыг баталж байна. Энэхүү дипломын төслийн зохиогчийн эрх болон түүнд хамаарах эрхийг би дангаар эзэмшинэ.

Санхүү Эдийн Засгийн Их Сургууль (СЭЗИС) энэхүү бүтээлийг сургалт, судалгаа, ашгийн бус зорилгоор, зохиогчийн эрхийн зөрчлөөс сэргийлэх үүднээс олон Улсын Creative Commons Attribution-Noncommercial-NoDerivs (CC BY-NC-ND) лицензийн дагуу ашиглах эрхтэй.

Нэр: Г.Чимгээ

Гарын үсэг:

Огноо: 2026/06/03

ТАЛАРХАЛ

Энэхүү бакалаврын зэрэг горилсон судалгааны ажлыг бичихэд үнэтэй хувь нэмэр оруулсан удирдсан багш С.Батхүлэг, мөн үнэтэй хувь нэмэр оруулж зөвлөсөн багш Л.Отгонбаяр, мөн СЭЗИС-ийн Эрх зүйн тэнхимийн хамт олонд талархал илэрхийлье.

ТОВЧ ХУРААНГУЙ

Монгол Улсын Үндсэн хуульд оруулсан нэмэлт, өөрчлөлтөд хууль тогтоомжийг нийцүүлэх хуулийн¹ дагуу 2020–2021 онд “Шүүх эрх мэдлийн шинэчлэл”-ийг хийж, Шүүхийн тухай багц хуулийг 2021 оны 01 дүгээр сарын 15-ны өдөр баталсан. Улсын дээд шүүх (УДШ) иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гомдол хянан шийдвэрлэх эрх, шалгуурыг анх удаа тодорхой хуульчилсан нь хяналтын шатны ажиллагаанд чанарын шинэ зохицуулалт авчирсан. Уг хуулийн 25.7.5-д УДШ нь анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн магадлалыг дараах тохиолдолд хянан үзэхээр заасан. Үүнд: (1) анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах; (2) хуулийг УДШ-ын албан ёсны тайлбараас өөрөөр тайлбарлаж хэрэглэсэн; (3) хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ноцтой зөрчил гаргасан нь шүүхийн шийдвэрт нөлөөлсөн² гэж хуульчилсан байжээ.

Эдгээр үндэслэл нь өмнөх хуулийн зохицуулалтаас илүү тодорхой болж, 2021 оны 01 сарын 15-ны өдөр Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгыг баталж, түүнд анх удаа Улсын дээд шүүхийн хувьд таслах чиг үүргийн зориолго ба хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг нарийн, тодорхой зохицуулсан.

2023 оны Үндсэн хуулийн цэцийн 02 дугаар дүгнэлтээр³ ҮХЦ нь 25.7.5-д заасан зарим үндэслэлийн хэрэглээг түдгэлзүүлж, уг зохицуулалт нь шударга шүүхээр шүүлгэх эрх болон шүүхэд хандах эрхийг хязгаарлаж болзошгүй гэж дүгнэсэн.

Үүний дараагаар 2023 оны 06 дугаар сарын 16-нд Шүүхийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, хяналтын журмаар гомдол хүлээн авах үндэслэлийг өргөжүүлсэн. Ингэснээр УДШ нь тус үндэслэлд өөрчлөлт оруулж: (1) 25.7.5.а. дэд заалтын “анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах;” гэснийг Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 05 дугаар сарын 03-ны өдрийн 02 дугаар дүгнэлтээр 2023 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрөөс эхлэн түдгэлзүүлсэн. Монгол Улсын Их Хурлын 2023 оны 06 дугаар сарын 08-ны өдрийн 40 дүгээр тогтоолоор хүлээн зөвшөөрч (1) шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах; (2) хуулийг УДШ-ийн тогтоол тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн; болгосон (4) эрх зүйн шинж ойлголт, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг тогтооход зарчмын ач холбогдолтой асуудлыг⁴ хянан шийдвэрлэх боломжтой болсон.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр хууль тогтоомжийг нийцүүлэх <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=14950>

² Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль (2021), 25 дугаар зүйлийн 25.7.5 дах хэсэг.

³ Монгол Улсын Их Хурлын 2023 оны 06 дугаар сарын 08-ны өдрийн 40 дүгээр тогтоол, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 02 дугаар дүгнэлтийн тухай.

⁴ Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16106892006021>.

Энэхүү өөрчлөлт нь хяналтын шатны ажиллагааны цар хүрээг өргөжүүлж, зөвхөн хууль зүйн алдааг засах биш, эрх зүйн нэгдмэл байдлыг бүрдүүлэх, хууль тайлбарын тогтвортой байдлыг хангах дээд шүүхийн бодлогын үүргийг бэхжүүлж иргэдийн шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг баталгаажуулах чухал алхам болсон.

Иймээс иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэл нь зөвхөн процессын хэлбэр бус, Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны хэв шинжийг тодорхойлох институтын ач холбогдолтой бөгөөд уг үндэслэлийн онол-практикийн агуулгыг нарийвчлан судлах шаардлагатай гэж үзсэн болно. Энэхүү судалгаа нь дээрх шинэчлэлийн хэрэгжилт, ач холбогдол, тулгамдсан асуудлыг онол-практикийн үүднээс тодруулахад хичээлээ.

Түлхүүр үгс: *Иргэний хэрэг шүүхэд хяналтын журмаар гомдол гаргах*

ХҮСНЭГТЭН МЭДЭЭЛЛИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1.1 Монгол улсын хяналтын шатны шүүхийн түүхэн хөгжлийн харьцуулалт .	11
Хүснэгт 1.2 Дээд шүүхийн чиг үүргийн ялгаа.....	17
Хүснэгт 1.3 Олон улсад хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуулалтын онцлог.....	19
Хүснэгт 2.1 Гомдлыг хяналтын журмаар хэлэлцүүлэх эсэхийг шийдвэрлэх хуралдаан иргэний танхим.....	23
Хүснэгт 2.2 ХБНГУ-ын хяналтын гомдол гаргах зохицуулалт	35
Хүснэгт 2.3 ОХУ-ын хяналтын гомдол гаргах зохицуулалт.....	38
Хүснэгт 2.4 БНХАУ-ын хууль тогтоомж дахь хяналтын гомдлын зохицуулалт.....	43

ТОВЧИЛСОН ҮГИЙН ЖАГСААЛТ

Товчлол	Тайлбар
ИБШХ	Иргэний байцаан шийтгэх хууль
ИХШХШТХ	Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль
УДШ	Улсын дээд шүүх
ҮХЦ	Үндсэн хуулийн цэц
ШТХ	Шүүхийн тухай хууль
БНХАУ	Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс
ХБНГУ	Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс
ОХУ	Оросын Холбооны Улс
АНУ	Америкийн Нэгдсэн Улс
ИХ	Иргэний хууль

НЭР ТОМЬЁНЫ ТАЙЛБАР**Нэршил****Тайлбар**

Хяналтын журмаар гомдол гаргах	Хуулиар тогтоосон үндэслэл байгаа гэж үзсэн тохиолдолд Улсын дээд шүүхэд шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг хянуулахаар гаргаж буй хүсэлт.
Хууль хэрэглээний зөрүү	Ижил төрлийн харилцаанд шүүхүүд хуулийг харилцан адилгүй хэрэглэснээс үүссэн ялгаатай практик.
Процессын ноцтой зөрчил	Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад оролцогчийн эрхийг ноцтойгоор хязгаарласан, шийдвэрийн хууль ёсны байдалд нөлөөлөхүйц алдаа.
Эрх зүйн шинэ ойлголт	Шүүхийн практикт өмнө нь тодорхой тайлбарлагдаагүй эсхүл шинэ нөхцөл байдалд тайлбар шаардсан эрх зүйн асуудал.
Хяналтын шатны шүүх	Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн зарчмын ач холбогдолтой асуудлыг шийдвэрлэх чиг үүрэг бүхий Улсын дээд шүүхийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа.
Шүүлтүүрийн тогтолцоо	Улсын дээд шүүхэд гаргасан бүх гомдлыг бус, зөвхөн хуульд заасан шалгуур хангасан гомдлыг сонгон хэлэлцдэг механизм.

ОРШИЛ

Сэдвийг сонгосон үндэслэл

Иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гомдол гаргах институт нь шүүхийн шийдвэрийн хууль ёсны байдал, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах үндсэн механизм бөгөөд Монгол Улсын шүүх эрх мэдлийн тогтолцоонд онцгой байр суурь эзэлдэг. 2021 оны Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгаар хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуур, үндэслэл анх удаа хуульчилж, 2023 оны 06 дугаар сарын 16 – ны өдөр орсон нэмэлт, өөрчлөлтөөр Улсын дээд шүүх нь “эрх зүйн шинэ ойлголт, эсхүл хууль хэрэглээг тогтооход зарчмын хувьд нийтлэг ач холбогдолтой” гэх үндэслэлээр гомдлыг хүлээн авахаар тусгагдсан нь уг институцийн эрх зүйн утга агуулгад шинэ сорилт, шинэ боломжуудыг нээсэн. Үүнтэй холбоотойгоор хяналтын журмын гомдол ямар маргаанд, ямар шалгуураар хүлээн зөвшөөрөгдөх вэ гэдэг асуудал онолын болон практикийн түвшинд маргаантай хэвээр байгаа тул энэхүү сэдвийг судлах шаардлага гарсан юм.

1.1. Судлагдсан байдал

Хяналтын журмын онол, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдал, шүүхийн тогтолцооны тухай судалгаанууд өмнөх жилүүдэд хийгдсэн боловч ихэнх нь эрх зүйн ерөнхий онолын хүрээнд хэлэлцэгдсэн байдаг. 2021 оны шинэчлэлээс хойш Р.Оюундэлгэр “Улсын дээд шүүхийн хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах чиг үүрэг ба хяналтын журмаар гаргах гомдолд хязгаарлалт тавих асуудал, түүний учир холбогдол” С.Цэрэндолгор “Хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуурын үзэл баримтлал ба улсын дээд шүүхийн чиг үүрэг: Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах арга хэрэгсэл болох нь”, Цогт, С.Цэрэндолгор “Улсын дээд шүүхийн Хяналтын журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх чиг үүрэг: Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах нь” М.Маралмаа, Б.Мягмарсүрэн “Улсын дээд шүүхэд Хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлогт нийцүүлж, хяналтын гомдлыг хэлэлцүүлэхээс татгалзсан тогтоолын үндэслэлийг сайжруулах нь” “Улсын дээд шүүхэд хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуур: “эрх зүйн шинэ ойлголт, эсхүл хууль хэрэглээг тогтооход зарчмын хувьд нийтлэг ач холбогдолтой”” гэх ойлголтын талаар Б.Дөлгөөн. зэрэг судлаачдын хяналтын үндэслэлийн онолын тайлбар хийсэн боловч зөвхөн эрх зүйн үзэл баримтлалын түвшинд хязгаарлагдсан. Улсын дээд шүүхийн 2021–2024 оны хяналтын шатны шийдвэр, татгалзсан тогтоолын бодит мэдээлэлд тулгуурлан иргэний

хэрэгт хяналтын журмын үндэслэлийн хэрэглээг системтэй дүгнэсэн иж бүрэн судалгаа хараахан хийгдээгүй байна.

Дээр дурдсан судалгаануудыг нэгтгэн үзвэл хяналтын шатны шүүхийн үндсэн чиг үүргийг тайлбарлахдаа судлаачид нийтлэг байр суурьтай байна. Тухайлбал, хяналтын шат нь зөвхөн тухайн маргааныг дахин шийдвэрлэх бус, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, шүүхийн практикийг төлөвшүүлэх чиг үүрэгтэй гэж үзжээ. Харин хяналтын гомдлыг шүүн хүлээн авах шалгуур, шүүлтүүрийн тогтолцооны талаар судлаачдын анхаарал харьцангуй бага төвлөрсөн байна. Ялангуяа “процессын ноцтой зөрчил”, “эрх зүйн шинэ ойлголт”, “зарчмын хувьд нийтлэг ач холбогдолтой асуудал” зэрэг ойлголтын агуулгыг Улсын дээд шүүхийн практикт хэрхэн хэрэглэж буй талаар иж бүрэн судалгаа хомс байна. Иймээс энэхүү судалгаа нь өмнөх бүтээлүүдийн үр дүнг ашиглахын зэрэгцээ дээрх ойлголтуудын онолын болон практик хэрэглээг шүүхийн шийдвэрт тулгуурлан шинжилж байгаагаараа онцлог юм.

1.2. Сэдвийн тулгамдсан байдал

Иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гаргах гомдолд дараах тулгамдсан асуудлууд зарим асуудлыг ажиглав.

- “Процессын ноцтой зөрчил”-ийн утга хэмжүүр тодорхойгүй — юу “ноцтой” гэж тооцогдох вэ гэдэг нь нэгдсэн стандартгүй.
- УДШ-ийн гомдол хүлээн авах, татгалзах шалгуур нэг мөр биш — ижил төрлийн хэргүүдэд ялгаатай хандлага ажиглагддаг эсэх.
- “эрх зүйн шинэ ойлголт, эсхүл хууль хэрэглээг тогтооход зарчмын хувьд нийтлэг ач холбогдолтой.” – зарчмын хувьд хувьд нийтлэг ач холбогдол гэдэг нь

Эдгээр тулгамдсан асуудал нь хяналтын журмын эрх зүйн хэрэглээнд тодорхой ойлголт, нэгдсэн шалгуур шаардлагатайг харуулж байна.

1.3. Судалгааны зорилго, зорилтууд

Зорилго

Иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийн эрх зүйн онол, шүүхийн практик хэрэглээг судалж, үндэслэлийн ойлголт, шалгуурыг боловсронгуй болгох, ашиглах боломжтой зохистой зарчмыг тодорхойлох.

Зорилтууд

1. Хяналтын журмын гомдлын эрх зүйн зохицуулалтын түүхэн хөгжил, онолын суурийг судлах.
2. “Хуулийн зөрүү арилгах”, “процессын ноцтой зөрчил”, “эрх зүйн шинэ ойлголт” гэсэн үндэслэлийн эрх зүйн агуулгыг тодорхойлох.
3. УДШ-ийн хяналтын шатны шийдвэр, татгалзсан тогтоолын бодит жишээн дээр тулгуурлан практик хэрэглээг шинжлэх.
4. Гадаадын (Герман, БНХАУ, ОХУ) харьцуулж, сайн туршлагыг тодорхойлох.

Судалгааны арга зүй

Судалгаанд дараах арга зүйг ашиглав:

- эрх зүйн баримт бичгийн анализ (хууль, тайлбар, шүүхийн шийдвэр),
- шүүхийн практикийн кейс анализ,
- харьцуулсан эрх зүйн судалгаа

Судалгааны шинэлэг тал

- Иргэний хэргийн хүрээнд хяналтын журмын үндэслэл тус бүрийн онол–практикийн нарийвчилсан тайлбар гаргах.
- УДШ-ийн 2021–2024 оны бодит шийдвэрт тулгуурласан практик дүн шинжилгээ хийх.
- Гадаадын шүүхийн тогтолцооны туршлагыг иргэний хэрэгт шууд хэрэглэх боломжтой байдлаар адаптац хийсэн.

І БҮЛЭГ. ОНОЛЫН СУДАЛГАА

1.1. Хяналтын шатны шүүхийн түүхэн хөгжил

Монгол Улсын хяналтын шатны шүүхийн тогтолцоо нь улс төр, эрх зүйн хөгжлийн нийтлэг чиг хандлагатай уялдан үе шаттайгаар өөрчлөгдөж ирсэн бөгөөд хяналтын журмаар гомдол гаргах эрх, түүнийг хүлээн авах шалгуур, эрх бүхий этгээдийн хүрээ зэрэг нь тухайн цаг үеийн үзэл баримтлал, шүүх эрх мэдлийн төлөвшлөөс шууд хамаарч хөгжжээ. Энэ тогтолцооны өөрчлөлтийг хууль тогтоомжийн хувьсал, шүүх засаглалын байр суурийн өөрчлөлттэй холбон авч үзвэл, хяналтын шатны шүүх нь зөвхөн алдааг засах механизмаас эрх зүйн нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн хөгжлийн чиг шугамыг тодорхойлох үндсэн институц болох хүртлээ аажмаар төлөвшсөн гэж дүгнэх боломжтой.

1.1.1. Хяналтын шүүхийн суурь тогтолцооны үе (1952, 1967)

1952 онд батлагдсан Иргэний байцаан шийтгэх хууль нь Монгол Улсын иргэний процессын суурь зохицуулалтыг бүрдүүлсэн анхны цогц баримт бичиг хэмээн би бодож байна. Энэ хуульд заасан хяналтын шатны эрх хэмжээ нь орчин үеийн ойлголттой харьцуулахад нэлээд өөр бөгөөд бүр цаашилбал тухайн үеийн улс төр захиргааны тогтолцооны өвөрмөц хэв шинжийг тод илэрхийлдэг байсан.

Тухайлбал, хуулийн 113 дугаар зүйлд:

“Шүүх яамны сайд, Улсын прокурор, Дээд Шүүхийн дарга нар нь тус улсын ямар ч шүүхийн хүчин төгөлдөр болсон шийдвэртэй ямар ч хэргийг хянан журмаар шалгах эрхтэй...”⁵

хэмээн хуульчилсан нь хяналтын журмыг зөвхөн төрийн төв байгууллагын хүрээнд төвлөрүүлж, хэргийн оролцогчийн өөрийн хүсэлтээр хяналтын шатанд хандах боломжийг бүрэн хааж байв. Энэ бол өнөөгийн кассацын ажиллагааны үндсэн зарчим болох “хэрэг оролцогчийн эрхийг хамгаалах”⁶ суурь үзэлтэй үл нийцэх тогтолцоо юм.

Мөн хуулийн 118 дугаар зүйл нь 114 ба 115 дугаар зүйлтэй уялдуулан хяналтын журмыг хэрэглэх нөхцөл, боломжийг тодорхойлж, “хяналтын ажиллагаа шууд дээд байгууллагын үзэмжид тулгуурлана”⁷ гэсэн агуулгыг давхар баталгаажуулж байв. Энэ нь

⁵ БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль (1952), 113 дугаар зүйл.

⁶ Кассацын тайлбар

⁷ БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль (1952), 118 дугаар зүйл.

хяналтын шатанд аливаа процессын баталгаа хангалтгүй, хяналтын үндэслэл тодорхой бус байсныг харуулж байна.

Эдгээр зохицуулалтыг нэгтгэн үзвэл 1952 оны хяналтын тогтолцоо нь орчин үеийн эрх зүйн системийн “хяналтын шатны шүүх” гэхээсээ илүүтэй засаг захиргааны шинжтэй хяналтын механизм байсан гэж үзэж болохоор байна. Шүүхийн хараат бус байдал бүрэн төлөвшөөгүй байсан бөгөөд хяналтын ажиллагаа нь төрийн хяналтын нэг хэлбэр байжээ.

1967 оны Иргэний байцаан шийтгэх хуулийн хяналтын тогтолцоо

1967 онд шинэчилсэн Иргэний байцаан шийтгэх хууль батлагдсанаар хяналтын журмын зохицуулалт илүү нарийвчлагдсан мэт боловч үндсэн философи нь хэвээр үлдсэн. Хуулийн 204 дүгээр зүйлд:

“БНМАУ-ын Дээд шүүхийн дарга, БНМАУ-ын прокурор нь БНМАУ-ын аль ч шүүхийн шийдвэр, магадлал, тогтоолыг хяналтын журмаар эсэргүүцэл бичих эрхтэй”⁸

гэж зааснаар дээд байгууллагын хяналтын эрхийг өргөн хүрээнд хадгалсан байна. Мөн аймаг, хотын шүүхийн дарга, прокурорт зарим шийдвэрийг хяналтын журмаар эсэргүүцэх эрх олгосон нь хяналтын институцийн субъектын хүрээг тодорхой хэмжээнд нэмэгдүүлсэн.

Гэвч хэргийн оролцогч хяналтын журмаар бие даан гомдол гаргах эрх нэг ч заалтад хуульчлагдаагүй. Энэ нь хяналтын тогтолцооны гол сул тал хэвээр үлдсэн гэсэн үг.

Хуулийн 239 дүгээр зүйлд:

“БНМАУ-ын бүх шатны шүүхийн шийдвэр, магадлал, шүүгчийн тогтоолд эрх бүхий албан тушаалтан хяналтын журмаар эсэргүүцэл бичиж болно”⁹

гэж зохицуулсан нь хяналтын журмаар эсэргүүцэл бичих боломжийг өргөн хүрээтэй болгосон мэт боловч хяналтын журмын үндэслэлийг тодорхойлоогүй, мөн “эрх бүхий албан тушаалтны үзэмж” давамгайлсан хууль зүйн орчин хэвээр байжээ.

⁸ БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль (1967), 204 дүгээр зүйл.

⁹ БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль (1967), 239 дүгээр зүйл.

Энэ үеийн хяналтын тогтолцоог онолын үүднээс дүгнэвээс:

Хяналтын шалгуур тодорхойгүй – хуульд тодорхой үндэслэл, нөхцөл тогтоогоогүй.

Шүүхэд хандах эрх хангалтгүй – иргэдийн хяналтын шатны гомдол гаргах эрх байхгүй.

Шүүхийн институт биш, захиргааны хяналт давамгайлсан – төрийн дээд удирдлагын хяналтын шинж илүү өндөр байсан нь тод байна.

1967 оны Иргэний байцаан шийтгэх хуульд энэхүү зохицуулалт үргэлжлэн хадгалагдсан бөгөөд хяналтын эсэргүүцэл бичих субъект өргөжсөн хэдий ч хэргийн оролцогчдод хяналтын шатанд бие даан хандах эрх олгогдоогүй хэвээр байв. Иймд энэхүү үеийн хяналтын тогтолцоо нь иргэний процессын баталгаанаас илүү төрийн хяналтын механизмын шинжтэй байсан гэж дүгнэж болно.

1.1.2. Шүүхийн шинэчлэлтэй уялдсан шилжилтийн үе (1994)

1992 оны Үндсэн хуулиар шүүх засаглал бие даасан эрх мэдэл болж тогтсон нь иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг бүхэлд нь шинэ шатанд гаргасан хууль зүйн суурь өөрчлөлт байв. Энэ хувьсгалын дараагийн алхам нь 1994 онд батлагдсан Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль бөгөөд энэ хууль анх удаа хяналтын шатны ажиллагааг системтэй, үе шаттайгаар зохицуулсан гэдгээрээ түүхэн ач холбогдолтой.

Хуульд хяналтын журмаар эсэргүүцэл бичих субъект, гомдлыг хэрхэн хянан хэлэлцэх, хяналтын тогтоолын үр дагавар, шийдвэрийн биелэлтийг түдгэлзүүлэх зэрэг үйлдлийг нарийвчлан хуульчилсан нь шүүхийн хяналтын ажиллагааг эрх зүйн хувьд илүү баталгаажуулсан алхам болжээ.

Юуны өмнө, 177 дугаар зүйлээр хяналтын журмаар эсэргүүцэл бичих эрхтэй этгээдийг тодорхойлсон. Үүнд:

Аймаг, нийслэлийн шүүхийн Ерөнхий шүүгч анхан шатны шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэр, тогтоолд;

Улсын дээд шүүхийн шүүгч давж заалдах журмаар гарсан шийдвэр, магадлалд;

*Улсын ерөнхий прокурор нь доод шатны прокурорын саналаар давж заалдах болон хяналтын шатны магадлалд эсэргүүцэл бичих эрхтэ*¹⁰.

Энэ зохицуулалт нь өмнөх (1967) хуулийн үеийн зөвхөн дээд байгууллагад төвлөрсөн хяналтаас ялгаатай нь шүүхийн дотоод шатлалыг бүхэлд нь хамарсан өргөн хүрээтэй хяналтын механизм бий болгосон гэж дүгнэж болно. Гэвч энэ үед хэргийн оролцогч өөрөө хяналтын гомдол гаргах эрх хараахан нээгдээгүй, эсэргүүцлийн тогтолцоо шүүх, прокурорын удирдах албан тушаалтны үзэмжид үндэслэж байв.

Хяналтын гомдлыг хэрхэн хэлэлцэх тухай 178 дугаар зүйл нь шаталсан зохион байгуулалтыг илүү тодорхой болгосон. Аймаг, нийслэлийн шүүхийн Ерөнхий шүүгч өөрийн харьяаллын анхан шатны шүүхийн шийдвэрт бичсэн эсэргүүцлийг; сум, дүүрэг болон дунд шатны шүүхийн шийдвэрт бичсэн эсэргүүцлийг хяналтын шатны шүүх; хамгийн сүүлд Улсын дээд шүүхийн тэргүүлэгчдийн хуралдаан хяналтын эсэргүүцлийг хянан хэлэлцэнэ¹⁰. Энэ тогтолцоо хяналтын ажиллагааг шат дараалсан бүтэцтэй болгож, тухайн үеийн шүүхийн зохион байгуулалтын онцлогт нийцүүлсэн юм.

Мөн хууль тогтоогч шийдвэрийн биелэлтийг түр хугацаагаар зогсоох боломжийг 179 дүгээр зүйлээр зохицуулжээ. Тодруулбал, давж заалдах болон хяналтын шатны журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа дуусгавар болоогүй байх хугацаанд аймаг, нийслэлийн шүүхийн Ерөнхий шүүгч болон Улсын дээд шүүхийн шүүгч захирамж гаргаж, шүүхийн шийдвэрийн гүйцэтгэлийг түдгэлзүүлэх эрхтэй байна. Энэ нь талуудын эрхийг хамгаалах нэмэлт процессын баталгаа болсон.

Мөн 180 дугаар зүйл хэргийг татан авах зохицуулалтыг багтаасан. Аймаг, нийслэлийн болон Улсын дээд шүүхийн шүүгч нь доод шатны шүүхээс хэргийг татан авч хэлэлцэж болох бөгөөд Улсын ерөнхий прокурор ч мөн доод шатны прокурорын саналаар хэргийг татан авах эрхтэй⁴. Энэ нь хяналтын шатны хяналтын хүрээг өргөтгөсөн ч шүүхийн хараат бус байдал сул байсан үеийн зохицуулалт гэдгийг судлаачид онцолдог.

Үүнээс гадна, 190 дугаар зүйл шүүхийн шийдвэрийг “шинээр илэрсэн нөхцөл байдал”-аар дахин хянуулах боломжийг олгож, шүүх хүсэлтийг хэлэлцээд хангах, эсвэл татгалзах тогтоол гаргахаар зохицуулсан.

¹⁰ Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (1994).

Ерөнхийд нь авч үзвэл, 1994 оны хууль хяналтын шатны ажиллагааны бүтэц, хэлбэрийг тодорхой болгож шүүхийн хяналтын зохион байгуулалтыг шинэ шатанд гаргасан боловч хяналтын эрх голлон удирдах албан тушаалтнуудын мэдэлд байсан тул хяналтын гомдлын хүрээ харьцангуй хязгаарлагдмал хэвээр байв.

1.1.3 Орчин үеийн хяналтын тогтолцооны бүрэлдсэн үе (2002)

2002 онд батлагдсан Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль нь Монгол Улсын иргэний процессын эрх зүйд хяналтын шатны гомдлын тогтолцоог орчин үеийн эрх зүйн жишигт нийцүүлэн шинэчилсэн. Энэ хуулиар анх удаа хяналтын журмаар гомдол гаргах эрх, гомдлын үндэслэл, гомдлыг хүлээн авах ба хэлэлцэх ажиллагааг системтэйгээр хуульчилсан нь өмнөх эсэргүүцлийн тогтолцоотой харьцуулахад чанарын шинэ түвшин гэж судлаачид үздэг.

Юуны өмнө, 172 дугаар зүйл иргэний хэрэгт оролцогч талд хяналтын журмаар гомдол гаргах эрхийг олгосон нь томоохон шинэчлэл байв. Хуулийн 172.1-д зохигч, гуравдагч этгээд болон тэдгээрийн төлөөлөгчид энэ хуулийн 167 дугаар зүйлд заасан шаардлагын хүрээнд хяналтын журмаар гомдол гаргах боломжтой гэж заасан¹¹. Ингэснээр хяналтын шатны ажиллагаа шүүх, прокурорын удирдах албан тушаалтны санаачилгад тулгуурласан өмнөх “эсэргүүцлийн тогтолцоо”-ноос гарч, талууд өөрсдөө эрхээ хамгаалах боломжтой болсон.

Хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг хуулийн 172.2-т нарийвчлан заасан нь бас нэгэн зүй тогтолтой ахиц байв. Тодруулбал:

- анхан болон давж заалдах шатны шүүх дурдсан хуулийг зүйгүй хэрэглэсэн;
- хэрэв зөвшөөрөгдөөгүй нөхцөл байдалд үндэслэн шүүхийн шийдвэрийг гаргасан;
- хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын ноцтой зөрчил гарсан нь шүүхийн шийдвэрт нөлөөлсөн;
- хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хуулийн албан ёсны тайлбараас өөрөөр тайлбарлаж хэрэглэсэн.

¹¹ Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль (2002), <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=181>.

Эдгээр шалгуур нь иргэний процессын хяналтын шатанд ямар төрлийн алдаа ач холбогдолтой болохыг тодорхойлж, Улсын дээд шүүхийн өмнө тавигдах маргааны хүрээг илүү ойлгомжтой болгох зорилготой байв.

Хяналтын журмаар гаргасан гомдлыг 173 дугаар зүйлийн дагуу анхан шатны шүүх хүлээн авч, гомдлын материал, улсын тэмдэгтийн хураамжийн баримтыг бүрдүүлээд шүүхийн харьяаллын дагуу Улсын дээд шүүхэд хүргүүлэх үүрэгтэй. Энэ нь хяналтын гомдлыг хэлэлцэх ажиллагаанд тодорхой процессын сахилга, хугацааны зохицуулалт бий болгосон. Уг заалтаар нийслэлд 3 хоног, орон нутагт 14 хоногийн дотор хэргийг Дээд шүүхэд хүргүүлэхээр тогтоосон байв.

Хяналтын шатны шүүх гомдлыг хүлээн авснаас хойш 21 хоногийн дотор танхимын нийт шүүгчдийн хуралдаанаар тухайн гомдлыг хэлэлцэж, хэргийг хүлээн авах эсэхийг шийдвэрлэдэг бөгөөд энэ тухай тогтоол нь шүүгчдийн гарын үсэг зурснаар хүчин төгөлдөр болохоор хуульчилжээ. Ийнхүү гомдол хяналтын шатанд орж ирэхэд шүүхээс эхлээд хүлээн авах шалгуурын хяналт, дараа нь хяналтын шүүх хуралдааны бодит хэлэлцүүлэг гэсэн хоёр үе шаттайгаар хэрэгжиж байсан нь шүүхийн ажиллагааны нягт нямбай, шаталсан тогтолцоог бүрдүүлсэн байна.

Ерөнхийд нь дүгнэхэд, 2002 оны хууль хяналтын шатны эрх зүйн үндсийг илүү боловсронгуй болгож, талуудын оролцоо, тодорхой үндэслэл, тогтолцоот шалгуурыг нэмж хуульчилсан нь Монгол Улсын иргэний хяналтын тогтолцоог орчин үеийн түвшинд ойртуулсан чухал алхам болсон гэж үзэх үндэслэлтэй.

1.1.4. Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга (2021 он)

2021 онд батлагдсан Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга нь Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоонд суурь шинжтэй реформ болсон. Тус хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.7.5-д Улсын дээд шүүх хяналтын журмаар гомдол хүлээн авч хянан шийдвэрлэх эрх, түүний агуулах хүрээ болон үндэслэлүүдийг анх удаа илүү нарийвчлан тогтоож өгсөн¹².

¹² Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн дүн шинжилгээ*, Улаанбаатар, 2021.

Хуулийн дагуу Улсын дээд шүүх хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах зорилгоор дараах гурван үндэслэлийн аль нэг байвал л хяналтын журмаар маргаан хянан үзэх боломжтой гэж заасан. Үүнд:

- *Анхан болон давж заалдах шатны шүүх хуулийг зөрчилтэй хэрэглэсэн байх;*
- *Улсын дээд шүүхийн албан ёсны тайлбараас өөрөөр тайлбарласан байх;*
- *Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмын ноцтой зөрчил гарч, тэр нь шүүхийн шийдвэрт нөлөөлсөн байх.*

Эдгээр үндэслэл нь шүүхийн хяналтын шатны шүүхийг “давж заалдах шатны давхардал бус”, харин хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах кассацын шүүх байх чиглэлийг тодорхойлсон шинэ үзэл баримтлал байв.

Шүүхийн тухай хуулийн 2021 оны өөрчлөлтөөр Улсын дээд шүүхийн хяналтын ажиллагаа дараах гурван төрлийн маргаанд хэрэгжихээр хуульчилсан. Үүнд:

- иргэний хэрэг;
- эрүүгийн хэрэг;
- захиргааны хэрэг.

Энэ хүрээнд Дээд шүүх нь зөвхөн тухайн хэрэгт хяналт хийхээс гадна, шүүхийн тогтолцооны бүх шатанд хуулийг нэг мөр, зөрчилгүй хэрэглэх нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилготой болжээ.

Гэвч энэ шинэчлэлт практикт хэд хэдэн хүндрэл үүсгэсэн. Тухайлбал, гурван үндэслэл хэт нарийссан тул хяналтын журмаар гомдол гаргах боломж бодитоор хязгаарлагдаж, Дээд шүүх гомдол хүлээн авахаас татгалзсан тохиолдол ихэссэн. Шүүхийн ачааллыг бууруулах сайн талтай байсан боловч нөгөө талаас шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийн бодит хэрэгжилтэд саадтай гэж үзэх шалтгаан бий болсон. Үүний талаар судлаачид мөн байр суриа илэрхийлсэн байдаг. Тухайлбал: хууль зүй доктор Ц.Цогт болон судлаач С.Цэрэндолгор нар ШТХ-д заасан хяналтын гомдлын үндэслэлүүдийг нарийвчлан тайлбарлах замаар шүүхийн ажиллагааны гомдлын үндэслэлд тодорхой тус санал дэвшүүлж, эрх зүйн шинж ойлголт, үзэлтийг хуулийн шинжлэх ухааны онолд боловсруулах боломжтой гэж дүгнэжээ. Ийнхүү боловсруулсан бүхий төслийн “эрх зүйн шинж ойлголт, эрх зүйн үнэлэмж тогтоох” тухай дор дурдсан саналууд нь Шүүхийн тогтолцоонд дээд Үндсэн хуулийн баталгаажуулсан шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг хангах ач холбогдолтой хэмээн дүгнэсэн байна.

Мөн зарим судлаач, хуульчдын үзэж буйгаар УДШ-д ирүүлж буй хяналтын гомдлын үндэслэлүүдийг эдгээр агуулгаар өргөжүүлэх шаардлага байгааг байнга бөгөөд нь дээрх бүхий иргэдийн хяналтын гомдол хүлээн авах ёс зүйт хүсэлтийг хангах боломж нөхцөл бүрдүүлэх ёстой гэж үзжээ. Үндсэн хуулийн цэц (цаашид “ҮХЦ” гэх) гаргасан⁴.

Энэ хязгаарлалт нь улмаар Үндсэн хуулийн Цэцэд маргаан үүсгэж, Цэц 2023 онд уг зохицуулалтын талаар дүгнэлт гаргаснаар 2021 оны хуулийн хяналтын үндэслэлүүдийг өргөжүүлэх шаардлага буйг нотолжээ³.

Ийм нөхцөл байдал нь 2023 оны 06 дугаар сарын 16-нд Шүүхийн тухай хуульд дахин нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг өргөжүүлэхэд хүргэсэн бодит суурь болсон юм.

1.1.5. Шүүхэд хандах эрхийг баталгаажуулсан үеийн өөрчлөлт (2023)

2021 оны зохицуулалт нь шинэлэг байсан ч хэт нарийссан шалгуур тогтоосон нь иргэдийн шүүхэд хандах эрхийг хязгаарласан гэж Үндсэн хуулийн цэц дүгнэж (2023 оны 02 дугаар дүгнэлт), хуулийн зарим заалтыг түдгэлзүүлсэн. Мөн утга санаа нь маш явцуу байгааг судлаач эрдэмтэд тухайн цаг үед дурдсан болно. Үүний үр дүнд 2023 оны 06 дугаар сарын 16-нд Шүүхийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж:

- 25.7.5.а шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах;
- 25.7.5.б.хуулийг Улсын дээд шүүхийн тогтоол, тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн;
- 25.7.5.в хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчил гаргасан нь шүүхийн шийдвэрт нөлөөлсөн;
- 25.7.5.г эрх зүйн шинж ойлголт эсхүл хууль хэрэглээг тогтооход зарчмын хувьд нийтлэг ач холбогдолтой; болгожээ

Эдгээр өөрчлөлт нь хяналтын шатны шүүхийг нээлттэй, илүү хүртээмжтэй болгож, иргэний процессын эрх зүйн зарчмуудтай нийцсэн тогтолцоог бүрдүүлсэн гэж үзэж болно.

Хүснэгт 1.1 *Монгол Улсын хяналтын шатны шүүхийн түүхэн хөгжлийн харьцуулалт*

Он	Холбогдох хууль	Хяналтын эрх тогтолцооны шинж	Хяналтын үндэслэлийн түвшин	Хэн гомдол гаргах боломжтой

1952	ИБШХ	Шүүх яам, Улсын прокурор, Дээд шүүхийн дарга төвлөрсөн байдлаар шийдвэрүүдийг “дахин шалгах” эрхтэй байсан.	Хуульд тодорхой үндэслэл тогтоогдоогүй. Хяналт нь албан тушаалтны үзэмжид яулгуурласан.	Иргэн гомдол гаргах эрхгүй.
1967	ИБШХ	Хяналтын журмыг “эсэргүүцэл бичих” хэлбэрээр зохицуулсан. Прокурор, шүүхийн дарга эсэргүүцлээр хяналт эхлүүлдэг болсон.	Ямар алдааны улмаас эсэргүүцэл бичихийг хуульд заагаагүй. Үндэслэл нь үргэлжлэн тодорхой бус байв.	Иргэн гомдол гаргах эрхгүй.
1994	ИХШХШТХ	Хяналтын шатны бүтэц, ажиллагааны дараалал (гомдол хүлээн авах, түдгэлзүүлэх, татан авах) тодорхой болсон.	Хяналтын үндэслэл нарийвчлагдаагүй, зөвхөн хэн хяналт эхлүүлэхийг тогтоосон.	Иргэн өөрөө гомдол гаргах боломжтой болсон.
2002	ИХШХШТХ	Хяналтын журмыг процессын хувьд системтэй болгож, гомдол гаргах эрх, хугацаа, ажиллагааг бүрэн хуульчилсан.	Анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн: (1) хуулийг буруу хэрэглэсэн; (2) зөвшөөрөгдөөгүй баримтад тулгуурласан; (3) процессын ноцтой зөрчил гаргасан; (4) албан ёсны тайлбар зөрчсөн тохиолдолд гомдол гаргах боломжтой.	Иргэн, гуравдагч этгээд, тэдгээрийн төлөөлөгч.

2021	Шүүхийн тухай хууль	Хяналтын шатанд "шүүлтүүрийн тогтолцоо" буюу хязгаарлагдмал шалгуур нэвтэрсэн. Дээд шүүх зөвхөн эрх зүйн нэгдмэл байдлыг хангах зорилгоор хэрэг хүлээн авах боломжтой болсон.	3 үндэслэл: (1) хууль хэрэглээний зөрүү; (2) Дээд шүүхийн тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн байх; (3) процессын ноцтой зөрчил.	Иргэн, оролцогч талууд.
2023	2023 оны нэмэлт, өөрчлөлт	Хяналтын зохицуулалт өргөжиж, эрх зүйн шинж ойлголт, зарчмын ач холбогдолтой маргаан хүлээн авах үндэслэл нэмэгдсэн.	4 үндэслэл: хууль хэрэглээний зөрүү, албан ёсны тайлбарын зөрүү, процессын ноцтой зөрчил, эрх зүйн болон зарчмын ач холбогдолтой асуудал.	Иргэн, оролцогч талууд.

1.2. Монгол Улсын шүүхийн тогтолцооны ойлголт ба Хяналтын шатны шүүхийн эрх зүйн байдал

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 48 дугаар зүйл 1 дэх хэсэгт “Шүүхийн үндсэн тогтолцоо Улсын дээд шүүх, аймаг, нийслэлийн шүүх, сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхээс бүрдэх бөгөөд шүүхийг тойргийн зарчмаар байгуулж болох бөгөөд эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнан байгуулж болно. Дагнасан шүүхийн үйл ажиллагаа, шийдвэр нь **Улсын дээд шүүхийн хяналтаас гадуур байж үл болно**¹³.” Гэж зааснаар шүүхийн бие бүрэлдхүүний тогтоц, ямар байгууламжтай байхыг Үндсэн хуулиар баталгаажуулсан¹⁴ байна.

Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоо авч үзэхийн өмнө “тогтолцоо” гэсэн ойлголтын утга агуулгыг тодруулах шаардлагатай. “Тогтолцоо” гэсэн ойлголт эртний Грекийн *συστήμα*–systema буюу “тодорхой хэсгүүдээс бүрдэж байгаа нэг бүхэл зүйл, нэгдэл” гэсэн үг гаралтай аж. Академик талаас нь авч үзвэл тогтолцоо нь хоорондын уялдаа,

¹³ Монгол Улсын Үндсэн хууль, <https://legalinfo.mn/mn/detail/367>.

¹⁴ Нанзаддоржийн Лүндэндорж, *Монгол Улсын Үндсэн хууль: Шинжлэх ухааны тайлбар*, Улаанбаатар, 2024, 797 дахь тал.

харилцан хамаарал бүхий олон элемент, тэдгээрийн тогтсон байрлал, бүтэц, шинж чанарын нийлбэр юм. Гэхдээ “тогтолцоо” нь ердөө олон эд зүйлийн нийлбэр цогцтой адил бус; харин тэдгээрийн хоорондын зохирмол уялдаа, онцгой байрлал, дотоод зохион байгуулалт бүхий цогц бүтцийг илэрхийлдэг. Өөрөөр хэлбэл, энэ ухагдахуунд механик нэгдэл ордоггүй бөгөөд харин харилцан уялдаатай хэсгүүдээс бүрдэх, дотоод зүй тогтол бүхий бүтцийн ойлголт давамгайлдаг. Уг үгийн хэл зүйн утгыг “Монгол хэлний тайлбар толь” -д аливаа үйл явдал, юмны тодорхой горим”, “эмх цэгц, эрбэ дараа бүхий бүтэц, бүрэлдхүүн”¹⁵ гэж тайлбарлажээ.

Үүнээс дүгнэхэд, “шүүхийн тогтолцоо” гэсэн ойлголт нь хэрэг, маргааныг шатлан шийдвэрлэх журамд үндэслэн зохион байгуулсан шүүхийн байгууллагын бүтцийг илэрхийлдэг. Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн тогтолцоо нь шүүхийн байгууллагуудыг тодорхой шатлалаар байршуулж, тэдгээр шатыг хооронд нь уялдаа холбоотой ажиллах боломжтой болгосон зохион байгуулалтын тогтоц юм.

Энэ тогтолцооны үндэс нь тухайн шат бүр өөрийн гэсэн чиг үүрэг, хяналтын байдлаар ялгарах бөгөөд тэдгээрийн хоорондын уялдаа, эрх хэмжээний хуваарилалт нь нийт шүүхийн үйл ажиллагааг нэгэн цогц систем болгон бүрдүүлдэгт оршино. Иймд “шүүхийн тогтолцоо” нь дан ганц байгууллагын жагсаалт бус, харин шатлал, зохион байгуулалт, уялдаа холбоонд тулгуурласан цогц бүтэц гэж ойлгож болно.

“Шүүхийн тогтолцоо” гэсэн ойлголтыг судлаачид 1) өргөн, 2) явцуу утгаар ойлгож тодорхойлох нь түгээмэл байдаг аж. Тодруулбал, өргөн утгаар шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлдэг шүүхийн байгууллагын бүрдэл хэсгүүдийн нэгдэл, тэдгээрийн шатлалыг, явцуу утгаар шүүхээр аливаа хэрэг, маргааныг шүүн шийдвэрлэх дэг журмыг тэмдэглэж байна.

Монгол Улсын шүүхийн үндсэн тогтолцооны нэг бүрдэл нь “Улсын дээд шүүх” – хяналтын шатны шүүх мөн юм үүнийг “Монгол Улсын шүүхийн тухай хууль” -ийн 25 дугаар зүйлийн 25.19¹⁶ -д заасан байдаг. Гэвч энэ үг нь бусад бүх шүүхийг захирдаг, тэдгээрийн дээр байдаг, даргалдаг гэж ойлгож болохгүй юм. Тийм ч учраас “хяналтын шатны шүүх” гэдэг хэллэг байдаг бизээ.

¹⁵ Ядамсүрэнгийн Цэвэл, *Монгол хэлний товч тайлбар толь*, Улаанбаатар, 1966.

¹⁶ Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль (2021), 25 дугаар зүйлийн 25.19 дэх хэсэг.

Дээд шүүх “хяналтын журмаар хэрэг хянан шийдвэрлэх” гэдэг нь өмнөх шатлалын шүүхийн шийдвэрийн эрх зүйн маргаан бүхий асуудал буюу хэрэг маргаанд холбогдох эрх зүйн эх сурвалжийг шүүгч зөв сонгон, тайлбарлан хэрэглэсэн байдал, процессын журмыг нэг мөр мөрдөж, шүүхээр үйлчлүүлэгсийн эрхийг хангагдсан зэрэгтэй холбоотой маргааныг эцэслэн хянан шийдвэрлэхийг ойлгоно.

Мөн түүнчлэн “шүүхийн дээд байгууллага” гэсэн үгийг эрх зүйн маргааны хяналтаас бусад чиг үүрэгтэй нь холбогдуулан ойлгох нь шүүхийн хараат бус байдлын зарчимд нийцнэ.

Монгол Улсын дээд шүүх бол Шүүхийн дээд байгууллага мөн⁹ гэж эрх зүйн байдлыг нь тодорхойлжээ. Энэ тодорхойлолт нь ОХУ, Украин, Киргиз зэрэг потсоциалист орнуудад нийтлэг ажиглагддаг бөгөөд АНУ, Герман зэрэг орнуудын хуульд энэхүү ойлголт төдийлөн байхгүй байдаг аж.

1.2.4. Хяналтын шатны шүүхийн чиг үүрэг

Хэдэн зууны өмнө Ш.Л.Монтескьегийн хэлснээр шүүгчид хуулийн үгийг давтахаас биш тайлбарлах ёсгүй гэсэн хандлагаас өдгөө хол тасаржээ. Хууль тогтоогчийн батласан хууль нь иргэдэд учрах бүхий л тохиолдлыг бүрэн хамруулж зохицуулах, тэдгээрийг урьдчилан тооцоолох боломжгүй байдаг тул шүүх хуулийг хэрэглэх явцдаа тайлбарлах шаардлагатай болдог.

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Шүүхийн тухай хуульд заасны дагуу байгуулагдан, хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэж, заавал биелүүлэх шийдвэр гаргадаг шүүгч, шүүх бүрэлдэхүүнийг” шүүх гэнэ.¹⁷

Шүүх Монгол Улсын тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдал, Үндсэн хуульт байгууллыг бататган бэхжүүлж, хамгаалах, шударга ёсыг бэхжүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах зэрэг эрхэм зорилготой.

Шүүхийн дээд байгууллага нь Монгол Улсын дээд шүүх бөгөөд Ерөнхий шүүгч, хорин дөрвөн шүүгчээс бүрддэг. Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс хууль зүйн дээд боловсролтой, мэргэжлээрээ арваас доошгүй жил ажилласан, Монгол Улсын гучин таван

¹⁷ Монгол Улсын Дээд шүүхийн цахим мэдээлэл, <https://ardiin.supremecourt.mn/mn/home?page=pages&id=173&pg=2860&pr=14&tp=list&ardiin=0>.

нас хүрсэн иргэнийг Улсын дээд шүүхийн шүүгчээр Улсын Их Хуралд танилцуулснаар Ерөнхийлөгч томилдог.

Улсын дээд шүүх эрүү, иргэн, захиргааны хэрэг маргааныг хянан шийдвэрлэх дагнасан гурван танхимтай бөгөөд танхим тус бүрийн нийт шүүгчдийн зөвлөгөөнөөр сонгосон тэргүүнтэй байна.

Үндсэн хуулиар Улсын дээд шүүхэд олгосон бүрэн эрх нь:

1. хуулиар харьяалуулсан эрүүгийн хэрэг, эрх зүйн маргааныг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэх;
2. Давж заалдах болон хян алтын журмаар доод шатны шүүхийн шийдвэрийг хянан үзэх;
3. Хууль, түүнд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах талаар Үндсэн хуулийн цэц, Улсын ерөнхий прокуророос шилжүүлсэн асуудлыг хянан шийдвэрлэх;
4. Үндсэн хуулиас бусад хуулийг зөв хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар гаргах;
5. Хуулиар эрх олгосон бусад асуудлыг шийдвэрлэх юм.¹⁸

Дээд шүүхийн зорилгоос хамаарч чиг үүрэг нь шүүхийн тогтоолцонд чиглэсэн ба хэргийн оролцогчдод чиглэсэн гэсэн ялгаатай. Дээд шүүх хэргийн оролцогчид чиглэсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхдээ зөвхөн тухайн хэргийн оролцогчдын хүрээнд л маргааныг таслан шийдвэрлэдэг тул шийдвэр нь ирээдүйд гарах ижил, төстэй маргаан, хуулийн хөгжилд төдийлөн ач холбогдолгүй байдаг. Хэргийн оролцогчдод чиглэсэн чиг үүргийг данган хэрэгжүүлдэг Дээд шүүхүүдийн хувьд хяналтын журмаар гаргасан гомдол бүрийг хүлээн авах шинжтэй.¹⁹

Харин нийтийн чиг үүрэг буюу шүүхийн тогтолцооны хүрээнд Дээд шүүх нь шийдвэрээрээ дамжуулан шүүхийн тогтолцоонд жишиг тогтоож, хуулийн нэгдмэл байдлыг ханган, эрх зүйг хөгжүүлж байдаг. Дээд шүүхийн нийтийн чиг үүргийг чухалчилдаг судлаачид *“Дээд шүүхийн нийтийн чиг үүрэг нь давамгайлж, хүлээн зөвшөөрөгдсөн байх ёстой. Ингэснээр маргалдагч талууд шүүхийн шийдвэрийг урьдчилан таамаглах боломжтой ба гураван шатны шүүхээр дамжих шаардлагагүй,*

¹⁸ Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль, <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=16106892006021>.

¹⁹ Сайнтөрийн Цэрэндолгор, “Хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуурын үзэл баримтлал ба Улсын дээд шүүхийн чиг үүрэг: Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах арга хэрэгсэл болох нь”, 2021.

Дээд шүүхийн шийдвэрийг нийтээр дагахад ач холбогдолтой.”²⁰ гэж тодорхойлсон. Доорх хүснэгтээр, онолын үндэс Дээд шүүхийн үндсэн чиг үүргийн хоорондох ялгаа, заагийг харууллаа.

Хүснэгт 1.2 Дээд шүүхийн чиг үүргийн ялгаа

Шүүхийн тогтолцоонд чиглэсэн чиг үүрэг	Хэргийн оролцогчдод чигэлсэн чиг үүрэг
Нийтийн зорилго	Хувийн ашиг сонирхол
Хуулийн нэгдмэл байдлыг хангах	Маргалдагч талуудын ашиг сонирхол
Эрх зүйг хөгжүүлэх	Хувь хүний эрхийг хамгаалах
Доод шатны шүүхүүдэд жишиг тогтоох	Хуулийн хамгаалалт
Шүүхийн шийдвэрийн чанарыг сайжруулах	Нэхэмжлэлийн үнийн дүн
Чухал эрх зүйн асуудлыг тодруулах	
Шүүхийн хууль бүтээх ажиллагаа	
Хууль тайлбарлах	
Процессын хуулийн зөрчил	

Дээрх хүснэгтээс үзэхэд, хэргийн оролцогчид чиглэсэн чиг үүрэг нь Дээд шүүхээс хэргийн оролцогчийн хүлээлтийг хангахын тулд хэрэг нэг бүрд тохирсон шийдвэр олох, талуудын эрх, ашиг сонирхлын үүднээс доод шатны шүүхүүд хуулийг зөв хэрэглэснийг эсхүл гаргуулан шалгахыг хэлдэг.¹⁹ Харин шүүхийн тогтолцоонд чиглэсэн чиг үүрэг нь хуулийн чухал асуудлыг тодруулах, доод шатны шүүхүүдэд чиглэл өгч ач холбогдолтой маргааныг сонгон авч, улмаар шүүхийн тогтолцооны түвшинд Дээд шүүхийн шийдвэр үр нөлөө гардаг.

Гэвч эдгээр чиг үүргийг бүхэлд нь зааглаж, салангүй байлгах нь нэгэнт боломжгүй юм. Учир нь Дээд шүүхийн чиг үүрэг үргэлж ялгаатай буюу давхацдаг тул хоорондоо салшгүй. Эдгээрийн парадигм нь хувь эцэстээ хүүний маргааныг шийдвэрлэх замаар нийтийн чиг үүрэг болох хуулийн нэгдмэл байдал, эрх зүйн хөгжилтэй нэгдэн зэрэг хангаж болзошгүй.

1.2.5. Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдал ба хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байх эрх

Хуулийн нэгдмэл хэрэглээ нь хүн бүр хуулийн өмнө тэгш байх хүний хэрэгжилтийн амин чухал үнэ цэн болно. Эрх зүйн ёсны (rule of law) дагуу хууль хүн бүрд ижил үйлчлэх ёстой ба энэ утгаараа төсөөтэй тохиолдолд шийдвэрлэсэн өмнөх

шүүхийн шийдвэр тухайн тохиолдолд мөн үйлчлэх ёстой гэж үздэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн арван дөрөвдүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна” хэмээн заасан.

Хуулийн нэгдмэл, тэгш хэрэглээ нь хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө тэгш байх зарчмын илэрэл боловч эрх зүйн тогтолцоонд хуулийн тодорхой байдал, шүүхээс гарах шийдвэрийн хууль ёсны хүлээлт, шударга ёсонд итгэх олон нийтийн хандлага, ирээдүйн шийдвэрийн таамаглагдахуйц байдал, эрх зүйн эх сурвалц, шүүхэд итгэх олон нийтийн итгэл зэрэгтэй цогцолбороор холбоотой байдаг.

1.3. Хяналтын шатны шүүхэд хандах үндэслэл ба түүнийг тогтоох механизм

Дээд шүүх хяналтын журмаар гарсан олон олон гомдол дотроос өөрийн зорилго зорилгыг хангахад нэмэртэй гомдлыг шүүн авах механизм нь хяналтын гомдлын шүүлтүүр, шалгуураар дамжин хэрэгждэг. Тус шалгуур нь хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг бүрдүүлэх үү, эсвэл тухайн маргааныг л шийдвэрлэх үү гэдгээс хамаардаг.²¹ Нийтийн чиг үүрэг буюу хуулийн хэрэглээний нэгдмэл байдал, эрх зүйн хөгжилд хувь нэмэр болохтой холбогдолд Дээд шүүх хяналтын шүүлтүүрээр дамжуулан зарчмын ач холбогдолтой маргааныг нэн тэргүүнд шүүн авч үздэг. Жишээлбэл, Герман Улсын тухайд хэргийн маргааны хууль зүйн ач холбогдлыг гол шалгуур болгож тул өндөр үнийн дүнтэй маргаан хэдий ч зарчмын ач холбогдолгүй бол гомдол хүлээн авдаггүй гэж 1980 онд тус улсын Үндсэн хуулийн шүүхээс шийдвэрлэсэн байдаг.²⁰ Иймээс маргаанд оролцож буй талуудын нэхэмжлэлийн хэмжээ их, бага эсэх нь анхдагч утгаараа хяналтын шатанд хандах боломжийг тодорхойлох хүчин зүйл биш юм. Хэрвээ тухайн хэрэг нь нийтлэг хууль хэрэглээний нэг мөр байдлыг хангахад ач холбогдолтой, эсвэл эрх зүйн шинэ тайлбар шаардсан зарчмын шинжтэй асуудал агуулсан бол Дээд шүүх түүнийг хянан хэлэлцэх үндэслэл бүрдсэн гэж үзэж болохоор юм.

Харин эсрэгээрээ хэргийн оролцогчийн хувьд тус маргааныг таслах, эрхийн зөрчлийг арилгуулах нь Дээд шүүхийн хэргийн оролцогчид чиглэсэн чиг үүргийн хувьд чухал тул гомдлын үндэслэл нь хэрхэн шалган шийдвэрлэх ажиллагаанд талуудын эрх зөрчигдсөн эсэхийг үндсэн шалгуур болгох, нэхэмжлэлийн үнэлж дүнг туслах шалгуурт тодтоодог.

1. ²⁰ Aleš Galič, “A Civil Law Perspective on the Supreme Court and its Functions”, *Studia Iuridica*, Vol. 81, 2019, pp. 44–86, DOI: 10.5604/01.3001.0013.5451.

1.3.4. Хяналтын журмаар гаргах гомдолд тавигдах хязгаарлалт, түүний үндэслэл

Хууль хэрэглээний нэгдмэл, тогтвортой байдлыг хангахад хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуур тогтоох нь дэлхийн улсуудад өнөөгийн шүүх эрх мэдлийн хүрээнд үр дүнтэй арга хэрэгсэл болж байна. Ялангуяа иргэнлэг улс орны тогтолцоонд дахь хяналтын гомдлын шүүлтүүр нь Европын улсуудад эрх зүйн хөгжилд ихээхэн үр шимээр гарч ирсэн.

Зарим улс орон болон Европын ихэнх улсуудад Дээд шүүх нь хууль хэрэглээг боловсронгуй болгох ажиллагаанд төвлөрч, шийдвэрлэвэл зохих нэн тэргүүний асуудлыг тодорхойлоход юун түрүүн өмнө бусад маргаанд жинтэй нөлөө бүхий, хууль зүйн цогц шийдвэрт анхаарал хандуулж байна.

Хүснэгт 1.3 *Олон улсад хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуулалтын онцлог*

№	Улс	Хяналтын гомдол хүлээн авах шалгуур, онцлог
1	БНХАУ	БНХАУ-ын Ардын Дээд шүүх нь хяналтын журмаар гомдол хүлээн авахдаа “улсын хэмжээний эрх зүйн нэгдмэл байдалд нөлөөлөхүйц, тухайн хэргийг дахин хянан шийдвэрлэх зайлшгүй шаардлагатай” гэж үзсэн тохиолдолд маргааныг хянан хэлэлцэнэ. Хятад улсын хувьд хяналтын шат нь “хэрэг бүрийг задлан дүгнэх биш, харин шүүхийн практикийн тогтвортой, нэгдмэл байдлыг хангах” зорилготой тул маш чиглэсэн, өндөр босготой ажиллагаа явагддаг.
2	АНУ	АНУ-ын Дээд шүүх нь хяналтын гомдлыг certiorari буюу “хэргийг сонгон авах зөвшөөрөл” олгосноор хэлэлцдэг. Шүүхээс авч үзэх үндсэн шалгуур нь: холбооны шүүхүүдийн хооронд нэг асуудлаар зөрүүтэй тайлбар үүссэн эсэх, тухайн маргаан АНУ-ын хууль зүй, төрийн бодлогод нөлөөлөх хэмжээний нийтийн ашиг сонирхлын асуудал мөн эсэх зэрэг болно. Жил бүр өргөн мэдүүлсэн гомдлын зөвхөн 1–2 хувь нь шалгуур хангаж, хяналтын шатанд очдог.
3	ОХУ	ОХУ-ын Дээд шүүх хяналтын гомдлыг зөвхөн хууль буруу хэрэглэсэн, процессын ноцтой зөрчил гарсан, хүний эрхийн үндсэн хэм хэмжээг зөрчсөн, эсвэл Дээд шүүхийн албан ёсны тайлбартай үл нийцсэн шийдвэр байгаа тохиолдолд л хүлээн авч хэлэлцэнэ. Хяналтын шатны шүүлтийн зорилго нь нийгэм-эрх зүйн өндөр ач

		холбогдолтой маргаанд шүүхийн нэгдмэл практикийг хангахад чиглэдэг тул бүх гомдлыг авч үздэггүй, маш өндөр шалгууртай.
3	ХБНГУ	Шүүх шийдвэрээрээ дамжуулан хуулийн хөгжилд хамааралтай тулгарсан үед Дээд шүүх иргэний хэрэгт гомдол хүлээн авдаг.
4	Австри Улс	Иргэний хэргээ Дээд шүүх тухайн шийдвэр нь хууль хэрэглээний нэгдмэл, тогтвортой байдал, хуулийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой гэж үзвэл гомдлыг хүлээн авна.
5	Дани Улс	Хяналтын гомдол зөвшөөрөх зөвлөл (Appeal Permission Board)-өөс иргэний хэрэг, маргааны суурь асуудлыг голлон зөвшөөрөхөд тулгуур болдог. Үүнд, Дээд шүүхээс тухайн маргааныг дамжуулан хуулийн практикийг бий болгох, баталгаажуулах, өөрчлөх эсхүл засах шаардлагатай гэж үзсэн байдлыг тооцдог.
6	Нидерланд Улс	Тус улсын шүүхүүд бүхий тогтолцоонд хүлээн зөвшөөрөгдсөн зарчмын дагуу Дээд шүүх нь гомдол сонгох арга барилтай. Ямар нэгэн үр дүнг хязгаарлахгүй боловч шийдвэр нь хуулийн нэгдмэл байдал болон хуулийн хөгжлийг хангаж чадахуйц тохиолдолд үндэслэлтэй тайлбарлагдахыг шаарддаг.

Европын ихэнх улсад хяналтын гомдлын шалгуур өндөр түвшинд хөгжсөн нь хэд хэдэн хүчин зүйлтэй холбоотой. Нэгдүгээрт, гишүүн орнуудын шүүхүүд хоорондоо эрх зүйн мэдээллийн сүлжээ ашиглан туршлага солилцож, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хамтран хангадаг. Хоёрдугаарт, Европын Хүний Эрхийн Шүүх болон Европын Холбооны Шударга Ёсны Шүүхийн тогтоол шийдвэрүүд нь үндэсний шүүхүүдэд жишиг тогтоож, маргааныг зөв шүүлтүүрээр сонгох, стратегийн ач холбогдолтой хэргийг хэлэлцэх соёлыг төлөвшүүлсэн. Ийм нөхцөлд хяналтын гомдлын шүүлтүүр нь олон улсын эрх зүйн практикийн нөлөөгөөр боловсронгуй болсон гэж үздэг.

Өнөөгийн хүчин төгөлдөр зохицууллаар Монгол Улсад хяналтын журмаар гомдол гаргах боломж нь хэт өргөн хүрээтэй бус, харин олон улсын жишигт нийцсэн нэр төрөл, зорилтот шалгууртай болсон. Үндсэндээ дараах дөрвөн багц нөхцөлд тулгуурлагдаж байна.

Нэгдүгээрт, хуулийг буруу хэрэглэсэн байх нь хяналтын журмын гол үзүүлэлт хэвээр байгаа бөгөөд анхан болон давж заалдах шатны шүүхүүд ижил заалтыг харилцан адилгүй тайлбарласан, эсвэл УДШ-ийн тогтоосон тайлбарын чиг шугамаас гажсан тохиолдолд эрх зүйн нэгдмэл байдалд нөлөөлөх эрсдэл үүсдэг тул Дээд шүүхийн дахин хяналт зайлшгүй шаардлагатай болдог.

Хоёрдугаарт, процессын ноцтой зөрчил нь зөвхөн тухайн хэргийн материаллаг үр дүнд бус, шүүхийн шударга ажиллагааны зарчимд шууд нөлөөлдөг тул хяналтын журмын хамгийн төвлөрсөн шалгалтын нэг юм. Талуудын эрх тэгш байдал хангагдаагүй, нотлох баримт хуульд нийцээгүйгээр үнэлэгдсэн, эсвэл бүрэлдэхүүний хувьд хууль зөрчсөн байдал зэрэг нь шүүхийн бодит үнэн тогтоох чадварыг алдагдуулдаг.

Гуравдугаарт, Улсын дээд шүүхийн албан ёсны тайлбараас өөрөөр хууль хэрэглэсэн байх нь хяналтын журмаар гомдол гаргах бие даасан үндэслэл бөгөөд Монголын эрх зүйн тогтолцоонд дээд шүүхийн тайлбар хууль хэрэглээний чиглүүлэгч хүчин зүйл байдгийг харуулдаг. Өөрөөр хэлбэл, тайлбарын нэгдмэл байдал нь эрх зүйн тогтвортой байдлыг хангах суурь нөхцөлд тооцогддог.

Дөрөвдүгээрт, шинээр илэрсэн нөхцөл байдал, тухайлбал хэрэгт ач холбогдол бүхий боловч урьд өмнө мэдэгдэх боломжгүй байсан баримт, нотолгоо илэрсэн бол хяналтын шатны шүүхийн дахин хяналт боломжтой байдаг. Энэ нь материаллаг үнэн тогтоох зарчмын хамгаалалт болж өгдөг онцгой механизм юм.

Үүнээс гадна 2021 болон 2023 оны хуулийн шинэчлэлээр хяналтын шатны шүүхийн журамд шүүлтүүрийн (filtering) тогтолцоог илүү тодорхой болгосон. Ингэснээр Улсын дээд шүүх бүх иргэний гомдлыг автоматаар хянах бус, харин:

- эрх зүйн нэгдмэл байдалд нөлөөлөх маргаан,
- зарчмын ач холбогдолтой эрх зүйн асуудал,
- нийтийн эрх зүйн бодлогод хамаарах үр дагавартай маргаан

зэрэг бодитой шалгуур хангасан хэргийг сонгон хэлэлцдэг болсон. Энэ нь хяналтын шатны шүүхийн ачааллыг зөв оновчтой түвшинд байлгаж, шүүхийн практикийг тогтвортой, чиглэгдсэн байдлаар хөгжүүлэх хөрс суурийг бүрдүүлж байна.

Ингэснээр Монгол Улсын хяналтын шатны шүүхийн тогтолцоо нь ердийн маргааныг дахин хэлэлцдэг шат бус, харин эрх зүйн тогтолцооны чанарын баталгааг

хангадаг стратегийн шүүлтүүртэй бүтэц болон төлөвшиж буй нь эрх зүйн хөгжлийн нэгэн чухал чиг хандлага болж байна.

Энэхүү өөрчлөлт нь өмнөх судлаачдын дэвшүүлж ирсэн хяналтын шатны шүүх нь зөвхөн алдаа засах бус, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн хөгжлийг чиглүүлэх институт байх ёстой гэсэн үзэл баримтлалтай нийцэж байна. Өөрөөр хэлбэл, 2021 болон 2023 оны хууль зүйн шинэчлэлийн үр дүнд хяналтын шатны шүүхийн үйл ажиллагаа нийт маргааныг дахин хянан хэлэлцдэг тогтолцооноос зарчмын ач холбогдолтой эрх зүйн асуудлыг сонгон шийдвэрлэх шүүлтүүрийн тогтолцоо руу шилжиж эхэлсэн гэж дүгнэж болно.

II. БҮЛЭГ ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГААНЫ ХЭСЭГ

2.1. Хяналтын шатны гомдол хянан шийдвэрлэх журмын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдал

Хяналтын журмаар гомдол гаргах эрх зүйн зохицуулалт нь 2021 болон 2023 оны хуулийн шинэчлэлтэй уялдан Монгол Улсын шүүхийн тогтолцоонд чанарын шинэ жишиг тогтоох зорилготойгоор боловсронгуй болсон. Гэвч зохицуулалт шинэчлэгдсэнтэй адил түүний бодит хэрэгжилтийн үр нөлөө, шүүхийн практикт үүссэн өөрчлөлт, түүнтэй холбоотой сорилтуудыг нарийвчлан дүгнэх шаардлага үүсч байна.

Хуулийн өөрчлөлтөөр хяналтын шат нь ердийн гомдлыг дахин хэлэлцдэг түвшнээс ангид болж, зөвхөн хууль хэрэглээний нэгдмэл байдал, процессын ноцтой зөрчил, эрх зүйн зарчмын ач холбогдол бүхий маргааныг сонгон хянан шийдвэрлэх онцгой чиг үүрэгтэй болсон. Энэ зорилтыг хэрэгжүүлэх явц бодит байдал дээр ямар үр дагавар авчирсан, шүүхийн ачаалал хэрхэн өөрчлөгдсөн, гомдол хүлээн авах түвшин ямар байгаа зэрэг нь судалгааны үндсэн асуудлуудын нэг юм.

Иймд энэхүү хэсэгт хяналтын журмын хэрэгжилтийг Улсын дээд шүүхийн шийдвэрүүд, гаргасан тогтоол, статистик мэдээлэл, мөн процессын шүүлтүүрийн бодит ажиллагаа-д тулгуурлан шинжилнэ. Судалгааны зорилго нь хууль тогтоомжийн зорилт ба практик хэрэгжилтийн хоорондын уялдааг тодорхойлох, илэрч буй бэрхшээл, давуу талуудыг хөндөн дүгнэхэд оршино.

2021 он болон 2023 оны хуулийн нэмэлт, өөрчлөлт хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж эхэлснээс хойш Иргэний хэргийн танхимд хяналтын журмаар гаргасан гомдлын тоо, мөн эдгээр гомдлыг танхимын нийт шүүгчдийн хуралдаанаар хэлэлцэн хүлээн авсан эсхүл хэлэлцүүлэхээс татгалзсан байдлын талаарх статистик мэдээллийг доорх хүснэгтэд нэгтгэн үзүүлэв.

Хүснэгт 2.1 Гомдлыг хяналтын журмаар хэлэлцүүлэх эсэхийг шийдвэрлэх хуралдаан Иргэний танхим

	2020	2021	2022	2023	2024	2025.09.24
Нийт хүлээн авсан хэрэг	1120	2703	2684	1476	1597	894

Хяналтын шатны шүүх хуралдаанаар шийдвэрлэсэн	846	1576	1291	244	321	134
Хэргийг хянан хэлэлцэхээс татгалзсан /гомдол гаргаагүйд тооцсон эсвэл буцаасан/	76	875+87	1237+58	1175+2	1171+41 +4	656+20
Шинээр илэрсэн нөхцөл байдалд тооцуулах хүсэлтийг хэлэлцсэн	76	36	60	20	20	17
Хэргийн харьяалал тогтоолгох тухай	20	13	21	25	21	14
Ерөнхий шүүгчид гомдол гаргасан	97					
Үлдэгдэл	5	116	21	8	18	56
Ерөнхий шүүгч дүгнэлт бичсэн			1			

2020–2025 оны хооронд Монгол Улсын Дээд шүүхэд хяналтын журмаар гаргасан гомдлын тоо, шийдвэрлэсэн хэргийн бүтэц, шүүгчдийн ачааллын өөрчлөлтийг харьцуулан шинжлэхэд шүүхийн ачаалал тодорхой үе шаттайгаар өсч буурсан, эрх зүйн шинэчлэлийн нөлөөгөөр хяналтын шатны ажиллагаа илүү нарийвчилсан шалгуурын дагуу хэрэгжиж эхэлсэн нь харагддаг. Энэ нь хяналтын шатны шүүхийн үндсэн зорилт болох хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, шүүхийн шийдвэрийн чанарыг дээшлүүлэх, хяналтын нөөцийг оновчтой зарцуулах зарчимтай нийцэж байгаа юм.

Хяналтын шатны хэрэг хянан шийдвэрлэлт: 2020–2022 онд огцом ачаалал өссөн нь Дээд шүүхийн 2021, 2022 оны тайланд тэмдэглэсэнээр 2020 онд нийт 1120 хяналтын гомдол хүлээн авсан гэх тоон үзүүлэлтээр харагдаж байна.

2021 онд энэ тоо 2703 хэрэг болж 2.4 дахин өссөн. Иргэний хэргийн танхим дангаараа 2488 хэргийг хүлээн авсан нь өмнөх онтой харьцуулахад өндөр өсөлт байв.

2021 оны «Шүүхийн тухай» хуулийн шинэчлэл болон 2023 онд шүүхийн практикт орсон тайлбар, журам-тогтоолууд хяналтын шатанд хүлээн авах шалгуурыг нарийсгасан нь бодит үр дүнд хүрч эхэлсэн нь тодхон байна. 2023 онд хүлээн авсан нийт хэрэг болон танхим бүрийн хянан шийдвэрлэх тоо өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад илт буурсан бөгөөд 2023-2024 онуудад илэрсэн энэ шинэ зохицуулалт, журам нь харин зөвхөн хууль хэрэглээний ноцтой зөрүүг арилгах механизм болгох чиглэлд ажиллаж байгааг нотолж байна. Эдгээр өөрчлөлтийн үр дүнг Дээд шүүхийн албан тайлан (2023–2024) баталж өгсөн.

Шүүгчдийн дээрх хууль журмын өөрчлөлтөд хариу үйлдэл хийх хэлбэр нь хоёр үндсэн механизмаар илэрсэн: (1) гомдлыг хүлээн авах шалгуурыг нарийсгах (шууд хэлэлцэх шаардлагагүй, хугацаа хэтэрсэн, эрхгүй этгээдээс ирсэн гэх мэт шалтгаанууд дээр татгалзах), (2) кейс-менежмент, процессын автоматжуулалт, тайлбар/стандартыг ил тод болгож, нэг хэрэгт зарцуулах дээрх шүүгчийн ачааллыг бууруулах. Дээд шүүхийн тайлан дээр шүүгч бүрт ногдсон “шинээр хүлээн авсан хэрэг” болон өдөр тутмын хуралдааны дундаж үзүүлэлтүүд (жишээ нь, иргэний танхим: 2024 онд танхимын нийт шүүгчийн хуралдаан өдөрт дунджаар 17 хэрэг хэлэлцсэн гэх мэт) нь шүүгчдийн ачаалал буурч байгааг харуулна.

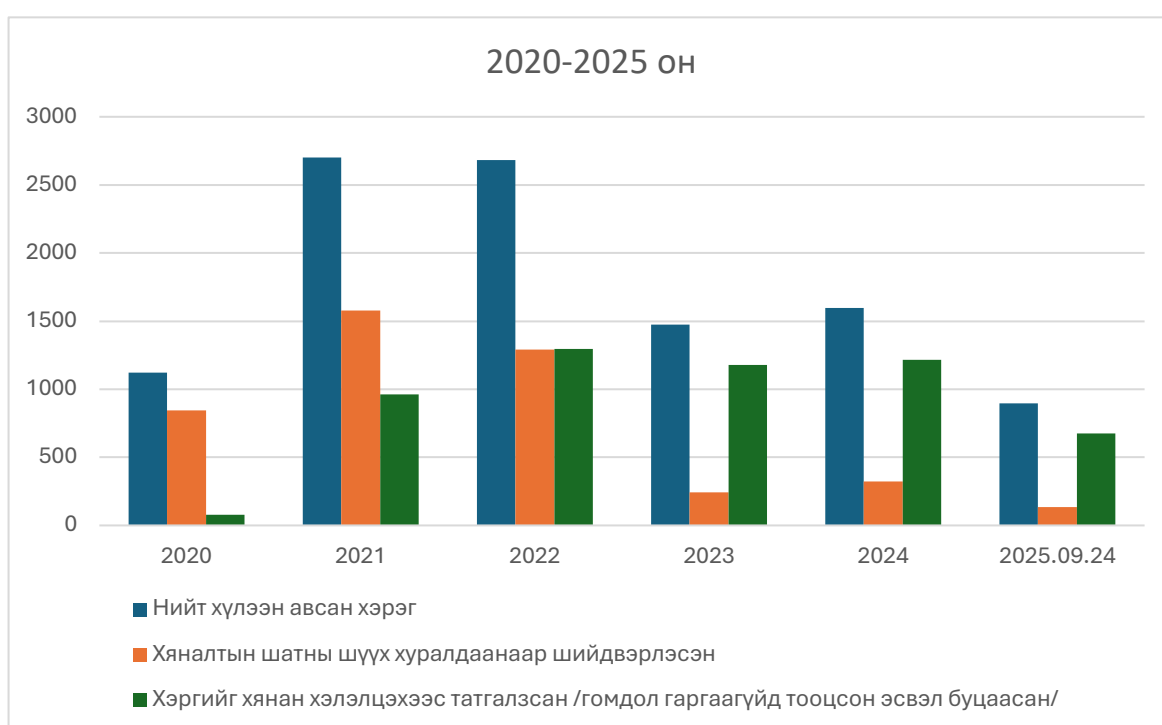
Олон улсын шинжилгээ (кейс-вейтинг, кейс-менежмент судалгаа) нь аюулгүй, стандартчлагдсан хэргийн ангилал ба хаа ч ажиллахгүй ажлуудыг хасах аргууд шүүгчийн цагийг оновчтой бууруулж, нэг шүүгч дээрх бодит ажиллах цагийг багасгахад үр дүнтэй болохыг харуулдаг. Тухайлбал, Case-Weighting Analysis-ын зөвлөмжүүд нь олон төрлийн маргааныг “жишиг цаг / кейс-вайнт”-аар хэмжиж, шүүгчийн хүний нөөцийг дахин хуваарилахад суурь өгдөг бөгөөд ийм арга нь Монголд хэрэгжиж эхэлсэн реформын үүрэгтэй уялдаж байна.²¹

Мөн судалгаа, олон улсын тайлангуудаар шүүхийн кейс-менежментын систем, цахим систем, автоматжуулалт нь нэг хэрэгт бичих, актааржуулах зэрэг цаг их зарцуулагддаг ажлыг хөнгөвчилж, шүүгчдийн бодит хоршоог (judge time on decision-making) үр ашигтайгаар багасгадаг болох нь тэмдэглэгддэг.²¹

²¹ World Bank, *Case-weighting Analyses as a Tool to Promote Judicial Efficiency: Lessons, Substitutes and Guidance*.

Практик үр дүнгийн талаас дурдвал: (а) 2021–2022-ийн оргил жилүүдтэй харьцуулахад 2023–2025 онд Дээд шүүхийн хүлээн авсан хэрэг, хянан шийдвэрлэсэн хэргийн тоо буурснаас шүүгч дээрх мушгин-ажил (case load) буурсан; (б) татгалзсан гомдлын хувь өссөн нь шүүхээр хэлэлцэх шаардлагагүй, эсвэл техник шаардлага хангаагүй өргөдлийг эхнээс нь шүүж гаргах боломжийг олгосон; (в) олон улсын дадлага, кейс-вейтинг, кейс-менежментын аргачлалуудын хэрэгжилт нь (цаашид бүрэн нэвтэрвэл) нэг хэрэг дээр шүүгч зарцуулдаг идэвхтэй дүгнэлтийн цагийг илт багасгах боломжтой гэж судалгаа үзүүлдэг.²²

График 2.1 Иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гаргасан гомдол болон хянан шийдвэрлэсэн хэрэг

Иргэний хэргийн 2021 оныг хүртэлх нийт хяналтын журмаар гаргасан гомдлын 75-93 хүртэлх хувийг шүүх хуралдаанаар хянан шийдвэрлэж байжээ. Графикаас үзвэл 2020-2022 онд хяналтын шатанд хүлээн авсан хэргийн тоо огцом өсөж (2021 онд 2700, 2022 онд 2680), шүүхийн ачаалал хамгийн дээд түвшинд хүрсэн байна. Харин 2023 оноос эхлэн нийт хүлээн авсан хэрэг эрс буурч (244), хяналтын шатны шүүх хуралдаанаар шийдвэрлэсэн хэрэг өмнөх жилүүдтэй харьцуулахад олон дахин багассан нь хуулийн шинэчлэлийн үр нөлөөг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ 2022 оноос хойш хянан хэлэлцэхээс татгалзсан буюу шаардлага хангаагүй гомдлын тоо тогтмол өсөж, 2024 онд

²² Монгол Улсын Дээд шүүх, 2023 оны үйл ажиллагааны тайлан, Улаанбаатар, 2024.

хамгийн өндөр түвшинд хүрсэн нь шүүхийн шүүлтүүрийн механизм идэвхтэй ажиллаж, илүү оновчтой систем бүрдсэнийг илтгэнэ²³.

Ерөнхийдөө тоон үзүүлэлтүүдийн өөрчлөлт нь 2023 оноос эхлэн хяналтын шатны бодит ачаалал мэдэгдэхүйц буурч, хэрэг боловсруулах чанар, шалгуурын нарийсалт сайжирсан гэсэн дүгнэлтэд хүргэж байна.

2.1.1. Шүүхийн хууль хэрэглээний зөрүүг арилгах

Шүүхүүд хуулийг зөрүүтэй хэрэглэх боломж нь хэвтээ болон босоо чиглэлд байдаг²⁴. Өөрөөр хэлбэл Хяналтын шатны шүүхийн үндсэн чиг үүргийн нэг нь Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн “шүүх хууль хэрэглэсний зөрүүг арилгах” явдал юм. Энэ хүрээнд шүүхүүд хуулийг зөрүүтэй хэрэглэх байдал нь босоо буюу шатлал хоорондын, мөн хэвтээ буюу шүүх бүрэлдэхүүний түвшний тайлбарын ялгаанаас үүдэлтэй байх боломжтой. Босоо чиглэлд зөрүү гарах нь анхан болон давж заалдах шатны шүүх нэг ижил эрх зүйн зохицуулалтыг өөр өөр утгаар тайлбарлаж, шийдвэрийн үндэслэлд ашигласан нөхцөл байдлын үнэлгээ, хууль хэрэглээ нь хоорондоо нийцэхгүй болдогтой холбоотой.

Монгол Улсын Дээд шүүхээс Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцэд 2021 оны 08 сарын 27-нд хүргүүлсэн тайлбарт, анхан болон давж заалдах шатны шүүх хуулийг зөрүүтэй хэрэглэсэн гэсний “зөрүүг арилгах”, “зөрүүтэй хэрэглэсэн” гэдгийг ойлгохдоо шүүхүүдийн материаллаг болон процессын хууль хэрэглээний зөрүүтэй байдлыг ойлгох бөгөөд ... анхан шатны шүүхийн шийдвэр давж заалдах шатны шүүхийн магадлал эцсийн шийдэлийн хувьд адил ч гэлээ үндэслэж буй хуулийн заалтыг тайлбарлан хэрэглэх явдал зөрүүтэй байж болно. Энэ тохиолдолд хяналтын шатны шүүх тухайн зөрүүтэй хэрэглэсэн эрх зүйн зохицуулалтын бүтцэд хяналт тавьж нөхцөл буруу бүрдсэн эсэхийг хянаж (гипотез, диспозици, санкц) дээр заалтыг шүүхээс, тайлбарлан хэрэглэхээс эсэхийг зүй зохимжгүй хууль хэрэглэсний зөрүүтэй байдлыг арилгаж, шүүхийн шийдвэрийн нэгдмэл байдлыг тогтооно гэжээ.

Тогтоол: Иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гаргасан гомдлыг хяналтын шүүх хуралдаанаар хэрэгт “хууль хэрэглээний зөрүү арилгах” үндэслэлээр хяналтын шатны шүүх хуралдсан нэг хэргийг жишээ болгов.

²³ Монгол Улсын Дээд шүүх, *2023 оны үйл ажиллагааны тайлан*, Улаанбаатар, 2024.

²⁴ Б.Мягмарсүрэн, М.Маралмаа, “Улсын дээд шүүхэд хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлогт нийцүүлж, хяналтын гомдлыг хэлэлцүүлэхээс татгалзсан тогтоолын үндэслэлийг сайжруулах нь”.

Тогтоол №1 Хяналтын шат: Улсын дээд шүүх, 2025.05.20-нд хэлэлцсэн.

Концессын гэрээтэй холбоотой энэхүү маргаанд анхан болон давж заалдах шатны шүүхүүд маргааныг зөвхөн Иргэний хуулийн 186, 219 дүгээр зүйлд тулгуурласан “энгийн үүргийн зөрчил–хохирол” гэсэн хүрээнд хязгаарлан шийдвэрлэсэн нь эрх зүйн хувьд хангалтгүй гэж Дээд шүүх дүгнэжээ.

Энэхүү маргаанд анхан болон давж заалдах шатны шүүхүүд ижил баримт, ижил гэрээг үндэслэхдээ концессын харилцаанд хэрэглэгдэх ёстой тусгай хууль (Концессын тухай хууль) болон гэрээ хүчин төгөлдөр эсэхийг тогтоох Иргэний хуулийн 56 дугаар зүйлийг огт хэрэглэлгүй, зөвхөн Иргэний хуулийн 186, 219 дугаар зүйлүүдээр асуудлыг шийдвэрлэсэн нь хууль хэрэглээний алдаа гаргажээ.

Иргэний хуулийн 219 дугаар зүйлийг буруу утгаар хэрэглэсэн гэж үзсэн Доод шүүхүүд зээлийн хүүг “хохирол” гэж үзсэн боловч хүү нь концессын үнийн бүтцэд анхнаасаа шингэсэн, хохирлын шалтгаант холбоо нотлогдоогүй, зээл нь гэрээг биелүүлэхэд зайлшгүй байсан эсэх тогтоогдоогүй байсан. Тиймээс 219 дүгээр зүйлийг хэрэглэх нөхцөл бүрдээгүй.

Хоёр шатны шүүх нэг ижил хуулийн заалтыг өөрөөр тайлбарласан бөгөөд Тэдний хууль хэрэглээний агуулга хоорондоо зөрүүтэй байсан нь 172.2.1 дэх “шүүх хууль зөрүүтэй хэрэглэсэн” нөхцөлийг хангажээ.

Тогтоол №2 Хяналтын шат: Улсын дээд шүүх, 2024.12.18-нд хэлэлцсэн.

2017 онд “Д” ХХК П-г орон сууц захиалгын гэрээ хийж, П урьдчилгаа төлөөд нүүж орсон. Үлдэгдэл төлбөрийг 2018 оны 2 сарын 28 ны өдөр урьдчилгааг бүрэн төлж ипотекийн зээлээр гэрээг дуусгахаар тохиролцсон. Гэвч тухайн байр улсын бүртгэлд өөр хүний (А) нэр дээр бүртгэгдсэн тул П банкны зээл авч чадаагүй. П хэд хэдэн удаа төлбөрөө үргэлжлүүлэн төлсөн боловч “Д” ХХК 2018.03.19-нд гэрээ цуцалсан мэдэгдэл хүргүүлжээ үүнээс хойш гэвч урьдчилгаа төлбөрөө П нь Д ХХК-ын захирал Ц -д үргэлжлүүлэн төлсөн нь баримт болон харилцан чаталсан, зурвас бичгээр тогтоогдсон. Энэ маргаан 2023 онд “Д” ХХК байрны өмчлөх эрхээ сэргээснээр П -г байрыг суллууллахаар нэхэмжлэл гаргаж, П сөрөг нэхэмжлэл гаргасан.

Анхан шатны шүүх сөрөг нэхэмжлэлийг хангаж “Д” ХХК байр чөлөөлүүлэх боломжгүй, харин П-ийн ипотекийн баримтыг гаргаж өгөх үүрэгтэй гэж үндсэн нэхэмжлэл хэрэгсэхгүй болгожээ.

Давж заалдах шатны шүүх хэлцэлд П тодорхой хугацаанд 34 сая төгрөг төлөх ёстой байсан,

П хугацаандаа төлөөгүй гэрээний үүргээ зөрчсөн гэж үзэж П байр чөлөөлнө, “Д” ХХК П-д төлсөн 49,4 сая төгрөгийг буцаан олгоно гэж анхан шийдвэрийг өөрчилсөн.

Дээд шүүхийн дүгнэлт, эцсийн шийдвэр нь Анхан ба давж заалдах шат ижил баримтыг өөрөөр үнэлсэн хууль хэрэглээний зөрүү гаргасан. Давж заалдах шат нотлох баримтыг (мессэжийн үзлэг, прокурорын тогтоол, төлбөрийн түүх) бүрэн шинжлээгүй тул Давж заалдах шатны магадлалыг хүчингүй болгож, анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хэвээр үлдээж шийдвэрлэсэн.

Судлаач оюутны зүгээс харахад энэ маргааны гол зангилаа орон сууцны өмчлөх эрхийн будлиан юм. Давж заалдах шатны шүүх Иргэний хуулийн 205 болон 225 дугаар зүйлсийг хэт формаль байдлаар хэрэглэж, гэрээний бодит хэрэгжилтийн явцыг үнэлэлгүйгээр П-г буруутган шийдвэрлэсэн нь илүү нарийн нөхцөл шинжлэхгүйгээр хэрэглэсэн нь ноцтой алдаа гэж Дээд шүүх үзсэн. П үүргээ гүйцэтгэж чадахгүй болсон шалтгаан нь нэхэмжлэгч талд байсан П ипотекийн зээл авахыг олон удаа оролдсон. Гэвч: гэрчилгээ гаргаж өгөөгүй, гаргаж өгөх боломж ч байхгүй байсан учир нь өмчлөгч нь А байсан энэ бол ИХ-ийн Үүрэг гүйцэтгэх боломжгүй байдал (impossibility) ойлголтын сонгодог тохиолдол юм.

Анхан шатны шүүх 225 дугаар зүйлийг гэрээний харилцааны бодит нөхцөл байдалтай уялдуулан, үүргийн биелэлтэд нэхэмжлэгчийн өөрийн үйл ажиллагаанаас шалтгаалсан саад тотгорыг тусган зөв хэрэглэсэн бол; давж заалдах шат хугацааны хоцролтыг дангаар нь шалгуур болгон формаль үндэслэлээр хэрэглэснээр хуулийг буруу тайлбарласан хууль хэрэглээний зөрүү гаргасан гэж үзэж болохоор байна.

Дээд шүүх анхан болон давж заалдах шатны зөрүүтэй тайлбарыг засварлан, ИХ-ны 225 дугаар зүйл нь хугацааны хоцролтод тулгуурласан механик үндэслэл бус, харин гэрээний харилцааны бодит үргэлжлэл, төлбөрийг хүлээн авч байсан байдал, үүргийн биелэлтэд нөгөө талын үйл ажиллагаа нөлөөлсөн эсэх зэрэг нийлмэл нөхцөлүүдийг хамтатган үнэлэх ёстой эрх зүйн зохицуулалт болохыг дурдсан. Иймд давж заалдах шат

эдгээр нөхцөлүүдийг орхигдуулж, хуулийг хэт формаль утгаар хэрэглэсэн нь хууль хэрэглээний зөрүү гэж үзэгдэн, магадлал хүчингүй болсон.

Дээд шүүхийн оролцоо нь хуулийн заалтыг зөв тайлбарлан хэрэглэх, доод шатны шүүхүүдийн зөрүүтэй хэрэглээний үр дагаврыг засварлаж, шүүхийн практикийн нэгдмэл байдлыг тогтоох үндсэн зорилгоо биелүүлсэн гэж дүгнэж болно.

2.1.2. Хуулийг Улсын дээд шүүхийн тогтоол, тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн

Хяналтын журмаар гомдол гаргахын өмнө тухайн маргаанд хэрэглэгдэх хууль тогтоомжийг Дээд шүүхээс албан ёсоор тайлбарласан эсэхийг тодруулах шаардлагатай. Учир нь Үндсэн хуульд заасан Дээд шүүхийн “Үндсэн хуулиас бусад хуулийг зөв хэрэглэж байгаа талаар албан ёсны тайлбар гаргах” бүрэн эрх нь өнгөрсөн хугацаанд нийт шүүгчдийн хуралдааны хэлбэрээр хэрэгжиж, хууль зүйн абстракт буюу хэм хэмжээний тайлбарууд гарч ирсэн байдаг. Иймээс хяналтын шатны шүүх нэг маргааны хүрээнд гаргасан казуаль (тохиолдлын шинжтэй) тайлбарыг Дээд шүүхийн албан ёсны тайлбарт тооцох боломжгүй.

Монгол Улсад хуулийн тайлбарын эрх зүйн хөгжил нь эрх бүхий байгууллагын гаргасан тайлбарын практикт нягт холбоотой. Дээд шүүх 1973–2008 он хүртэл нийт 272, 2008–2009 онд 35, нийтдээ 300 гаруй албан ёсны тайлбар бүхий тогтоол гаргасан бөгөөд эдгээр нь тухайн үеийн хууль хэрэглээний гол чиглүүлэгч байсан. 2010 оноос хойш Дээд шүүх хэм хэмжээний шинжтэй тайлбар гаргахаас татгалзаж, зөвлөмж хэлбэрийн тайлбар давамгайлах болсон нь заавал дагаж мөрдөх шинжгүй, хэрэглээний хүрээ хязгаарлагдмал байдалтай болгожээ. Ийм байдлаар гарч буй абстракт тайлбарууд нь хууль хэрэглээний бүх нөхцөл байдлыг бүрэн хамарч чадахгүй нь харагддаг.

Өнөөдөр хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй 900 гаруй хуулийн хүрээнд Дээд шүүхээс албан ёсоор тайлбарлаагүй зохицуулалт олон байгаа бөгөөд нийгэм, эрх зүйн шинэчлэлийн явцад шинээр үүсэж буй харилцаанд хуулийн хэрэглээний тодорхой бус байдал байсаар байна.

Тогтоол №3. Хяналтын шат: Улсын дээд шүүхийн 2021 оны 06 сарын 23-ны өдрийн тогтоол²⁸

“Шүүхийн практикт, Улсын Дээд Шүүхийн хяналтын шатны иргэний хэргийн шүүх хуралдааны 2018.10.18-ны 001/ХТ2018/01447 дугаар тогтоол, 2018.09.25-ны өдрийн 001/ХТ2018/01258 дугаар тогтоолоор цалингийн зээлийн маргааныг

шийдвэрлэхдээ цалинг хөлсийг зөвхөн зээлдэгчид хамааралтай, зээлдэгчийн хувийн байдалтай салшгүй холбоотой үүргийг бий болгосон гэж үзэж Иргэний хуулийн 240 дугаар зүйлийн 240.1.2-т зааснаар үүрэг дуусгавар болсон гэх үндэслэлээр нэхэмжлэлийг хэрэгсэхгүй болгосон нь тухайн маргааны талуудын эрх, үүрэг, тохиролцоо, гэрээний агуулгад тулгуурласан байх ба эрх зүйн дүгнэлт, хууль хэрэглээ албан ёсны хуулийн тайлбарын шинжийг агуулаагүй тул эш татаж хэрэглэх эрх зүйн акт болохуйц хоёр шатны шүүх анхаараагүй байна” гэжээ.

Үүнээс үзвэл, Улсын дээд шүүхийн албан ёсны тайлбар гэдэгт хэрэг маргаан шийдвэрлэсэн казуаль тайлбарыг тооцохгүй ба тус тайлбар нь доод шатны шүүхүүдэд эш татаж хэрэглэх эрх зүйн жишгийн эх сурвалж болохгүй. Ингэснээр доод шатны шүүхүүд Улсын дээд шүүхийн хэрэг маргаан шийдвэрлэсэн тогтоолд агуулагдах тайлбараас хуулийг зөрүүтэй хэрэглэх боломжтой юу гэсэн асуулт урган гарна. Дээд шүүх хэрэг маргаан шийдвэрлэсэн тогтоолдоо агуулагдах хууль хэрэглээний тайлбараа доод шатны шүүхийн шийдвэрийг нийцүүлэх механизм болгон орхигдсон байна.

Тогтоол №4. Хяналтын шат: Улсын дээд шүүхийн 2021 оны 06 сарын 04-ний өдрийн тогтоол Өөр нэгэн тогтоолд, нэхэмжлэгч нь хяналтын журмаар “... анхан болон давж заалдах шатны шүүх хуулийг ... Улсын дээд шүүхийн 2006.12.31-ний өдрийн 53 тогтоолдохоорөөр тайлбарлан хэрэглэсэн” гэж гомдол гаргасныг Дээд шүүх хүлээн авч, хяналтын шатны шүүх хуралдаанаар хэлэлцүүлсэн. Ингэхдээ Дээд шүүх:

“Монгол Улсын дээд шүүхийн 2006.12.21-ний өдрийн Иргэний хуулийн 44,45,46 дугаар бүлэг, Банк, эрх бүхий хуулийн этгээдийн мөнгөн хадгаламж, төлбөр тооцоо, зээлийн үйл ажиллагааны тухай хуулийн зарим зүйл, заалтыг тайлбарлах тухай 53 дугаар тогтоолын 2.4-т Иргэний хуулийн 453 дугаар зүйлийн 453.1-д заасан зээлдэгч авсан зээлийг хугацаанд нь төлөгдөөгүй бол хэтрүүлсэн хугацаанд хүү...төлөх үүрэгтэй гэдэг нь зээлдэгч гэрээний дагуу авсан зээлийн гэрээнд заасан хугацаанд буцаан төлөх үүргээ зохих ёсоор биелүүлээгүй тохиолдолд зээлийн төлөгдөөгүй үлдсэн хэмжээнд ногдох хүүг түүний төлөх хүртэл хугацаанд нөхөн төлүүлэхийг хэлнэ” гэсэн Дээд шүүхийн нийт шүүгчдийн хуралдаанаас гарсан албан ёсны тайлбарын ишлэл хэрэглэжээ.

Дээрх хоёр тохиолдлыг харьцуулан үзэхэд, эхний тогтоолд Улсын дээд шүүхээс хэрэг маргаан шийдвэрлэх явцад гаргасан хууль хэрэглээний (казуаль) тайлбарыг шүүхийн шийдвэрт эш татах хэрэглэх эрх зүйн эх сурвалж болохгүй гэж үзсэн бол, удаах тогтоолд Улсын дээд шүүхээс зөвхөн албан ёсны (абстракт) тайлбарт заасан хууль

хэрэглээнээс доод шатны шүүх зөрүүтэй шийдвэрлэсэн гомдлыг хүлээн авчээ. Иймд уг үндэслэл нь дээд шүүхийн хэрэг маргаан шийдвэрлэсэн тогтоолоос доод шатны шүүхүүд зөрүүтэй байдлаар хуулийг хэрэглэх тохиолдолд хяналтын шатны шүүхээр хянахгүй байх нөхцлийг бүрдүүлсэн байна.

2.1.3. Хуулийг Улсын дээд шүүхийн тогтоол, тайлбараас өөрөөр хэрэглэсэн

Энэ үндэслэл нь, өмнөх хоёр үндэслэлтэй харьцуулахад Дээд шүүхийн хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах зорилгод шууд чиглээгүй ба Дээд шүүхээс хэргийн оролцогчдын зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, процессын хүрээнд гарсан эрхийн зөрчлийг арилгуулах үндсэн зорилготой.²¹ Маргаан шийдвэрлэсэн хяналтын шатны шүүхийн тогтоол нь тухайн хэргийн оролцогчдын хувьд төдийгүй доод шатны шүүхүүдээс гарч буй төсөөтэй тохиолдолд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зөрчлийг арилгуулахад ч мөн ач холбогдолтой.

Тогтоол №5 Хяналтын шат: Улсын дээд шүүхийн 2025 оны 10 сарын 28-ны өдрийн тогтоол

Анхан шатны болон давж заалдах шатны шүүхүүд нэхэмжлэлийг хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан гэсэн үндэслэлээр бүхэлд нь хэрэгсэхгүй болгосон. Тэд нэхэмжлэгч зээлийн гэрээ дууссанаас хойш хуульд заасан хугацаанд шаардах эрхээ хэрэгжүүлээгүй, хөөн хэлэлцэх хугацаа зогссон, тасалдсан гэдгийг нотлох баримт байхгүй гэж үзсэн.

Харин нэхэмжлэгч хяналтын журмаар гомдол гаргахдаа: Хариуцагчийн гараар бичсэн хариу тайлбар хавтаст хэргээс алга болсон, Давж заалдах шатны шүүх хуралдааны тэмдэглэл хугацаанд нь үйлдэгдээгүй эдгээр нь хөөн хэлэлцэх хугацааг тасалдсан гэж үзэхэд онц ач холбогдолтой баримтууд байсан атал шүүхүүд үнэлээгүй гэж маргасан.

Улсын Дээд шүүх уг гомдлыг хүлээн авч хянан хэлэлцээд хэрэгт ач холбогдол бүхий баримт алга болсон байж болзошгүй нөхцөл байдлыг тодруулах, нотлох баримт цуглуулах, үнэлэх процессын журмыг зөрчсөн эсэхийг шалгалгүйгээр хэргийг шийдвэрлэсэн нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчил гэж дүгнэсэн.

Анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн шийдвэр, магадлалыг бүхэлд нь хүчингүй болгож, хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр анхан шатны шүүхэд буцаах шийдвэр гаргасан. Дээд шүүхийн уг шийдвэр нь нэг талаас хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчлийг юуг тооцох, нөгөө талаас хуульд заасан зохицуулалтыг тайлбарлаж

шийдвэр хууль зөрчөөгүй тохиолдолд хохирол хариуцахгүй байх тухай тодорхой тохиолдлыг шийдвэрлэсэн.

Энэхүү хэрэгт анхан болон давж заалдах шатны шүүхүүд хэрэгт ач холбогдол бүхий баримтыг бүрэн цуглуулж, шинжлэн судлалгүйгээр маргааныг шийдвэрлэсэн нь хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчил болж, улмаар шүүхийн шийдвэрийн агуулга, үр дүнд бодитой нөлөөлсөн гэж дүгнэх үндэслэлтэй. Ялангуяа тухайн маргаанд хөөн хэлэлцэх хугацаа тасалдсан эсэхийг тогтооход шийдвэрлэх ач холбогдолтой баримт алга болсон байж болзошгүй нөхцөл байдлыг үл харгалзан шийдвэр гаргасан нь шүүхийн шударга ажиллагааны үндсэн зарчмыг зөрчсөн байна.

Иймд уг хэрэг нь процессын ноцтой зөрчил гарсан тохиолдолд материаллаг эрх зүйн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэх боломжгүй бөгөөд хяналтын шатны шүүх ийм алдааг засах замаар шүүхийн шийдвэрт нөлөөлсөн зөрчлийг арилгах үүрэгтэйг тодорхой харуулсан жишээ юм.

Тогтоол №6. Хяналтын шат: Улсын дээд шүүхийн 2025 оны 06 сарын 21-ны өдрийн тогтоол

Нэхэмжлэлийн шаардлага нь “443,184,024 төгрөг гаргуулах, барьцаа хөрөнгөөр үүргийн гүйцэтгэлийг хангуулах тухай” боловч хариуцагч анхан шатны шүүх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчил гаргасан гэсэн хяналтын гомдол гаргасан тул зөвхөн түүнтэй холбогдох дүгнэлтийг энд хийх болно. Хариуцагч гомдолдоо “... шүүгчийг татгалзан гаргах үндэслэл шүүх хуралдааны явцад тогтоогдвол тухайн үед нь мэдэгдэх үүрэгтэй гэж Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 92.2 дахь хэсэг заасан байна. Бид шүүх хуралдаан дээр нотлох баримт бүрдүүлэх хүсэлттэй гаргахад шүүгч хангахаас татгалзсан ... иймд шүүгч хэргийг шударгаар шийдвэрлэх чадвар эсэх талаар үндэслэл бүхий эргэлзээ байна гэж үзэж шүүгчийг татгалзан гаргах хүсэлт гаргасан боловч хүлээн аваагүй буюу Ерөнхий шүүгч шийдвэрлэх асуудлыг өөрөө шийдсэн. Энэ нь хэргийг хууль бус бүрэлдэхүүнтэй шийдсэн гэж үзэх нөхцөл болно” гэсэн агуулга бүхий үндэслэл гаргасан байна. Шүүгчийг татгалзан гаргах тухай хариуцагчийн өмгөөлөгчийн хүсэлтийг анхан шатны шүүх хангахгүй шийдвэрлэхдээ “... шүүх хуралдааны явцад хариуцагчийн гаргасан хүсэлтийг шүүх хангахгүй орхиж шийдвэрлэснээс хойш ... шүүгчийг татгалзан гаргах хүсэлт гаргасан нь ... шүүхийн хууль ёсны ажиллагааг тасалдуулсан гэж үзэж байна. Шүүх хуралдааны явцад шүүгчийг татгалзан гаргах үндэслэл илэрвэл хэргийн оролцогч энэ талаар шүүхэд мэдэгдэх

үүрэгтэй болохоос бус шүүгчийг татгалзан гаргах хүсэлт гаргах боломжгүй.” гэсэн дүгнэлт хийжээ. Үүнтэй холбоотой ямар нэг дүгнэлтийг давж заалдах шатны шүүх хийгээгүй. Хяналтын шатны шүүх уг гомдлыг “хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчилд хамаарахгүй” гэж үзсэн. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай холбогдолгүйгээр хэргийн оролцогч, тэдгээрийн өмгөөлөгчөөс шүүх хуралдаан дээр гаргасан хүсэлтийг шүүгч шийдвэрлэсэн байдал нь шүүгчийг татгалзах үндэслэл биш. Шүүгч бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэхдээ гаргасан шийдвэрийг хуульд нийцсэн, нийцээгүй гэх нөхцөл байдлаар шүүгч хэрэг хянан шийдвэрлэхэд оролцож болохгүй тохиолдолд хамааруулах нь Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 91 дүгээр зүйлийн 91.2 дахь хэсгийг зөрчинө гэж шийдвэрлэжээ.

Уг тогтоол нь шүүгчээс татгалзан гарах харилцааны хүрээнд түүнд үл хамаарах тохиолдлыг тайлбарлаж төсөөтэй тохиолдолд доод шатны шүүхүүдэд чиг баримжаа болох ач холбогдолтой. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны ноцтой зөрчил гарсан гэх үндэслэл нь иргэнлэг иргэний эрх зүйн тогтолцоотой бусад улсуудад ч хэргийн оролцогчдын зөрчигдсөн эрхийг хамгаалах, шүүхээр шударгаар шүүлгэх эрхийг хангах хүрээнд хуульчлагдсан зайлшгүй байдаг үндэслэл юм.

2.2. Харьцуулсан судалгаа

Хяналтын шатны шүүхээр хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн тайлбарыг хөгжүүлэх чиг үүрэг нь XVIII–XIX зуунд эх газрын эрх зүйн тогтолцоонд, ялангуяа Франц Улсын Кассацийн шүүхийн практикт анх институцийн хэлбэрээр төлөвшсөнд тооцогддог.²⁵ Улмаар XIX зууны сүүл, XX зууны эхэн үеэс Герман, Австри зэрэг улс орнууд Дээд шүүхээр хэлэлцэх маргааныг сонгон шалгаруулах зорилгоор хяналтын гомдол гаргах шалгуур, хязгаарлалтыг хуульчилж, Дээд шүүхийг хэрэг бүрийг дахин хянан шийдвэрлэдэг шат бус, харин хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн жишиг тогтоох төв байгууллага болгон хөгжүүлсэн байна.²⁶ Гэсэн хэдий ч энэхүү тогтолцоо нь хөгжлийн явцад шүүхэд шударгаар шүүлгэх эрхийг хязгаарлах эрсдэлтэй, Дээд шүүхэд хэт их сонголтын эрх мэдэл олгож байна гэх мэт шүүмжлэлтэй тулгарч ирсэн нь онол, практикийн маргаантай асуудал хэвээр байгааг харуулдаг.

Судалгааны энэ хэсэгт Дээд шүүхийн чиг үүргийг онолын үүднээс хөгжүүлж, хяналтын гомдол гаргах үндэслэлийг анхлан хуульчлан баталгаажуулсан эх газрын эрх зүйн бүлийн томоохон төлөөлөгч болох Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс, хөрш

²⁵ Michel Troper, *The Theory of the French Constitutional Court*, Oxford University Press, 2011.

²⁶ Thomas Rauscher, *German Civil Justice*, Beck / Hart Publishing, 2010.

орон болох ОХУ болон БНХАУ зарим орны Улсын эрх зүйн зохицуулалтыг харьцуулан судаллаа.

2.2.1. Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улс

ХБНГУ-ын Үндсэн хууль (Basic Law for the Federal Republic of Germany)-д²⁷ Холбооны Шүүх, Холбооны Захиргааны шүүх, Холбооны Сангийн шүүх, Холбооны Хөдөлмөрийн шүүх, Холбооны Нийгмийн шүүхүүдийг тус тус дээд шүүхийн статустай байгуулна гэж заасан байдаг. Герман улсын шүүхийн тогтолцооны онцлог нь салбар эрх зүйгээр дагнасан, харилцан бие даасан дээд шүүхүүд оршдогт оршино. Үүний зэрэгцээ шүүхийн практикийн нэгдмэл байдлыг хангах зорилгоор Хамтарсан танхим (Joint Chamber) байгуулна гэж Үндсэн хуульд тусгасан.²⁸

Энэхүү зохицуулалт нь дээд шүүхүүдийн түвшинд хуулийг зөрүүтэй тайлбарлах эрсдэлийг бууруулж, салбар дундын шинжтэй эрх зүйн асуудлыг нэг мөр тайлбарлахад чухал ач холбогдолтой. Тухайлбал, Холбооны шүүхийн нэг танхим нь өөр Холбооны шүүхийн танхимаас тогтоосон жишгээс зөрөхөөр болсон тохиолдолд уг асуудлыг Холбооны шүүхийн хамтарсан танхимаар заавал хэлэлцүүлэх үүрэгтэй байдаг. Эрүү болон иргэний хэргийг нэг бие даасан Холбооны Дээд шүүх (the Federal Court of Justice) хариуцан шийдвэрлэдэг бөгөөд энэ нь хууль хэрэглээний зөрүүг хэвтээ түвшинд (horizontal level) арилгах институцийн механизм болж үйлчилдэг.

ХБНГУ-ын Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хууль:

Хүснэгт 2.2 *ХБНГУ-ын хяналтын гомдол гаргах зохицуулалт*

<p>522 дугаар хэсэг. Хяналтын зөвшөөрөл олгох эсэх; Хяналтын шүүхээр хэлэлцэхээс татгалзах тогтоол</p>	<p>(1) Хяналтын шатны шүүхэд гомдол нь хуульд заасан хугацаа болон тусгайлан шаардагдсан нөхцөлийг хангасан бол хянан үзнэ. Тэдгээр шаардлагыг нийцүүлээгүй бол гомдол зөвшөөрөгдөхгүй.</p> <p>(2) Хяналтын шүүхээс дараах шаардлага хангаагүй бол гомдлыг хүлээн зөвшөөрөхөөс татгалзана:</p> <p>1. Гомдол нь амжилтад хүрэхээргүй; 2. Хууль зүйн асуудал нь суурь ач холбогдолгүй;</p>
--	--

²⁷ Basic Law for the Federal Republic of Germany (1949), Art. 95(1).

²⁸ Basic Law for the Federal Republic of Germany (1949), Art. 95.

	<p>3.Цаашдын хуулийн хөгжил, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг Дээд шүүхээс хангах шаардлагад нийцээгүй.</p>
<p>511 дүгээр хэсэг. Хяналтын гомдол</p>	<p>(1) Анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг хяналтын шатны шүүхэд залруулах гомдол гаргах боломжтой.</p> <p>(2) Гомдол дараах тохиолдолд зөвшөөрөгдөнө:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Маргаан бүхий зүйл нь 600 евро дээш дүнтэй, эсхүл 2. Анхан шатны шүүхээс хяналтын гомдол гаргах зөвшөөрөл олгосон. <p>(3) Гомдол гаргагч нь (2) дэд хэсгийн 1-т заасан үнийн дүнг хангасан байна. Хангаагүй бол гомдол гаргахгүй.</p> <p>(4) Анхан шатны шүүхээс дараах хэрэгт хяналтын зөвшөөрөл олгоно:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Эрх зүйн асуудал нь хяналтын шатны шүүхэд суурь ач холбогдолтой эсхүл цаашид эрх зүйг хөгжүүлэх, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах шаардлагад нийцсэн байх.

Дээд шүүхийн хяналтын гомдлыг шүүн хэлэлцэх хэрэглэх шүүлтүүрийн тогтолцооны гол зорилго нь хууль зүйн хувьд ач холбогдол бүхий асуудлыг (the importance of the legal questions) хөндсөн маргааныг ялган авч хэлэлцэх замаар хуулийг тайлбарлах, улмаар шүүхийн практикт хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг бүрдүүлэхэд (ensuring the uniform application and interpretation of law) оршдог бөгөөд үүний зэрэгцээ эрх зүйн хөгжлийг хангахад чиглэдэг. Энэ утгаараа Дээд шүүхээс өгч буй хуулийн тайлбар нь шүүхийн хууль хэрэглээний практиктэй салшгүй уялдаатай бөгөөд тодорхой хэрэг, маргааныг хянан шийдвэрлэх явцдаа хуулийг хэрхэн зөв хэрэглэх талаарх шүүхийн нэгдсэн жишгийг өөрийн шийдвэрээр дамжуулан төлөвшүүлж ирсэн байна²⁹. Хэдийгээр доод шатны шүүхүүд Дээд шүүхийн шийдвэрт шууд захирагддаггүй боловч бодит практикт түүний тайлбар, жишгийг дагах хандлага зонхилдог.

²⁹ Ottavia Dora Lo Sardo.

2024 онд ХБНГУ-ын Холбооны Дээд Шүүхэд нийт 3,105 хяналтын гомдол болон хяналтад авах зөвшөөрлөөс татгалзсан тухай гомдол шинээр ирсэн нь 2021–2022 оны оргил үеэс хойш шинээр ирэх гомдлын тоо тогтвортой буурч буйг харуулж байна. Энэ үзүүлэлт нь 2002 онд уг гомдлын институцийг нэвтрүүлснээс хойших хугацаанд доод түвшинд хамрагдах тоон үзүүлэлтэд байжээ.

Өмнөх онтой харьцуулахад шинээр ирсэн гомдлын тоо 25 хувиар, үүнээс зөвшөөрөгдсөн хяналтын гомдол 17 хувиар, хяналтад авах зөвшөөрлөөс татгалзсан тухай гомдол 26 хувиар тус тус буурсан байна. 2024 онд шинээр ирсэн гомдлын 400 нь зөвшөөрөгдсөн хяналтын гомдол, 2,705 нь хяналтад авах зөвшөөрлөөс татгалзсан тухай гомдол байжээ.

Мөн урт хугацааны хандлагын үүднээс авч үзвэл, 2024 оны үзүүлэлт нь 2014–2019 оны дундаж түвшнээс (жилд дунджаар 4,179 гомдол) доогуур бөгөөд өмнө нь ойролцоо түвшинд хүрч байсан 2008–2010 онуудын статистиктай дүйцэж байна.

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн § 522 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг-д заасны дагуу, давж заалдах шатны шүүхээс § 522 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн үндсэн дээр давж заалдах гомдлыг хүлээн авахаас татгалзсан тогтоолд гаргасан хяналтад авах зөвшөөрлөөс татгалзсан тухай гомдлын тоо 2024 онд 1,159 байсан нь:

2023 он (1,829), 2022 он (1,931), 2020 он (1,512), 2019 он (1,221), 2018 он (1,298) зэрэг өмнөх жилүүдийн үзүүлэлтээс илт доогуур байна.

Хэрэг хянан шийдвэрлэх хугацааны хувьд хяналтын гомдлын 66.3% нь 2 жилийн дотор шийдвэрлэгдсэн бол, хяналтад авах зөвшөөрлөөс татгалзсан тухай гомдлын 43.8% нь 12 сарын дотор шийдвэрлэгдсэн нь Дээд шүүх эрх зүйн ач холбогдол бүхий маргааныг сонгон хэлэлцэх бодлого хэрэгжиж байгааг харуулж байна.

2.2.2 Оросын холбооны Улс

ОХУ-ын Үндсэн хуулийн 126 дугаар зүйлд зааснаар: ОХУ-ын Дээд шүүх нь “иргэний, эдийн засгийн маргаан, эрүүгийн, захиргааны болон Холбооны Үндсэн хуулийн дагуу байгуулагдсан ерөнхий харьяаллын шүүх, арбитрын шүүхийн

харьяалагдах хэргийг хянан шийдвэрлэдэг, шүүх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэгч шүүхийн дээд байгууллага юм.”³⁰ гэжээ.

Хүснэгт 2.3 ОХУ-ын хяналтын гомдол гаргах зохицуулалт

№	Хуулийн нэр	Хуулийн зохицуулалт
1.	<p align="center">ОХУ-ын Шүүхийн тогтолцооны тухай хууль</p>	<p>19 дүгээр зүйлийн 1-д зааснаар: Оросын Холбооны Дээд шүүх нь энэхүү Холбооны Үндсэн хуулийн хуульд заасны дагуу иргэний хэрэг, эдийн засгийн маргаан, эрүү, захиргааны болон бусад хэргийг хянан шийдвэрлэдэг шүүх эрх мэдлийн дээд байгууллага юм.</p> <p>19 дүгээр зүйлийн 2-т зааснаар: Оросын Холбооны Дээд шүүх нь Холбооны хуулиар заасанлан байцаан шийтгэх ажиллагааны хэлбэрийг ашиглан иргэний хэрэг, эдийн засгийн маргаан, эрүүгийн, захиргааны болон бусад хэргийг хянан шийдвэрлэх замаар Холбооны Үндсэн хуулиар заасны дагуу байгуулагдсан шүүхүүдийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьж, хэрэгжилтийг хангадаг. Дээр дурдсанаар, хяналтын шатны шүүхийн бүрэн эрхийн хүрээнд анхан болон давж заалдах шатны шүүх харьяалагдана.</p> <p>19 дүгээр зүйлийн 3-т зааснаар: Оросын Холбооны Дээд шүүх нь анхан шатны шүүхэд харьяалагдаж буй хэргүүдийг, мөн шинэ буюу шинээр илэрсэн нотлох баримтыг үндэслэн хэргийг хянан шийдвэрлэдэг.</p> <p>19 дүгээр зүйлийн 4-т зааснаар: ОХУ-ын Дээд шүүх нь Бүгд Найрамдах улсын дээд шүүх, бус нутгийн шүүх, холбооны орон нутгийн захиргааны шүүх, автономит муж, цэргийн тойрог, флот, зэвсэгт хүчин</p>

³⁰ Ottavia Dora Lo Sardo.

		<p>болон цэргийн ангиудын нэгдсэн цэргийн шүүхүүдээс шүүх эрх мэдлийн хувьд дээд байна.</p> <p>19 дүгээр зүйлийн 5-д зааснаар: ОХУ-ын хууль тогтоомжийг нэг мөр ойлгож, хэрэглэх явдлыг хангахын тулд ОХУ-ын Дээд шүүх нь хуулийн албан ёсны тайлбар гаргах эрхтэй.</p> <p>19 дүгээр зүйлийн 6-д зааснаар: Оросын Холбооны Дээд шүүхийн бүрэн эрх, түүнийг байгуулах хэлбэр, үйл ажиллагааг ОХУ-ын Холбооны Үндсэн хуулиар зохицуулсан.</p>
2.	<p>ОХУ-ын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль</p>	<p>390 дүгээр зүйл. Хяналтын шатны шүүхийн бүрэн эрх:</p> <p>1. Шүүх хэргийг хяналтын журмаар хэлэлцэх дараах эрхтэй:</p> <p>а) Анхан шатны шүүх, хоёр дахь шатны шүүхийн шийдвэрт өөрчлөлт оруулахгүйгээр хэвээр үлдээх, хяналтын журмаар хянан шийдвэрлэх тухай улсын яллагчийн гаргасан давж заалдах гомдлыг хангахгүй орхих;</p> <p>б) Анхан шатны шүүх, Хоёр дахь шатны шүүх, Хяналтын шатны шүүхийн шийдвэрийг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр буцаах;</p> <p>с) Анхан шатны шүүх, Хоёр дахь шатны шүүхийн шийдвэрийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн хүчингүй болгож, гомдлыг хэлэлцэхгүй орхих, эсхүл хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг зогсоох;</p> <p>д) Хэргийг шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрүүдийн аль нэгийг (3 шатны шүүхийн шийдвэрүүдийн аль нэг) хүчингүй болгох;</p>

		<p>е) Материаллаг хуулийн хэм хэмжээг хэрэглэх, мөн тайлбарлахдаа алдаа гаргасан бол хэргийг шинээр дахин хэлэлцүүлэхээр явуулахгүйгээр шинэ шүүхийн шийдвэр үйлдэн анхан шатны шүүх, хоёр дахь шатны шүүх, болон хяналтын шатны шүүхүүдийн шийдвэрийг хүчингүй болгож өөрчлөх;</p> <p>ф) Энэ хуулийн 379¹-д заасан үндэслэл байвал хяналтын журмаар гаргасан, улсын яллагчийн танилцуулгыг гомдлыг хянан шийдвэрлэхгүй орхих.</p> <p>1.1. Хяналтын журмаар хэргийг хянан шийдвэрлэхдээ Шүүх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хяналтын гомдол, прокурорын гаргасан танилцуулгын хүрээнд бодит үндэслэлтэйгээр болон хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хуулийн хэм хэмжээг зөв хэрэглэж, мөн тайлбарласан эсэхийг хянан шалгана. Хууль ёсны ашиг сонирхлын үүднээс хяналтын шатны шүүх нь хяналтын гомдол, прокурорын гаргасан тайлбарын үндэслэлийг өөрчлөн оруулах шийдвэр гаргах эрхтэй.</p> <p>2. Дээд шатны шүүхийн гаргасан хуулийн тайлбар нь хэргийг шинээр хянан хэлэлцэж байгаа шүүх заавал хэрэглэж ёстой.</p> <p>Иргэний хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 376 дугаар зүйлийн 1, 2 болон 3 дугаар хэсгүүдэд заасны дагуу хяналтын шатны шүүхэд давж заалдах эрхтэй:</p> <p>1. Шүүхийн хууль ёсны хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг (ОХУ-ын Дээд шүүхийн шүүгчдийн гаргасан шийдвэрээс бусад шийдвэр) энэ бүлэгт заасан</p>
--	--	---

		<p>журмын дагуу шүүхийн шийдвэрээр хэргийг оролцогч, бусад этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь зөрчигдсөн тохиолдолд хяналтын шатны шүүх давж заалдах эрхтэй.</p> <p>2. Эдгээр этгээдүүд нь энэ хуульд заасны дагуу шүүхийн шийдвэрийг хууль ёсны хүчин төгөлдөр болохоос өмнө давж заалдах гомдол гаргасан тохиолдолд шүүхийн шийдвэр хууль ёсны хүчин төгөлдөр болсон өдрөөс хойш зургаан сарын дотор хяналтын шатны шүүхэд давж заалдах болно.</p> <p>3. Хэргийг хянан хэлэлцэхэд улсын яллагч оролцсон бол магадлалыг шинээр тогтоолгохоор хяналтын шатны шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй. Шүүхийн хууль ёсны хүчин төгөлдөр болсон тогтоол нь энэ хуулийн 377 дугаар зүйлд заасан прокурорын байгууллагын албан тушаалтанд хамаарна.</p>
--	--	--

Иргэний хэрэг маргааныг шийдвэрлэх ажиллагааны онцлогтой хамааралтайгаар ОХУ-д иргэний хэргийн тангарагтны шүүх хурал болдоггүй. Хэргийн асуудалтай холбогдолтойгоор нарийн төвөгтэй буюу ялангуяа эдийн засаг, санхүү, бизнесийн удирдлагын чиглэлийн мэргэжлийн мэдлэг шаардсан хэрэг маргаан үүссэн тохиолдолд талуудын аль нэг нь хүсэлт гаргасан бол ОХУ-ын арбитрын анхан шатны шүүх нь шүүгч, хоёр арбитрын шүүгчийн бүрэлдэхүүнтэйгээр хэргийг шийдвэрлэдэг.

ОХУ-ын Дээд Шүүхийн 2024 оны статистикаас харахад иргэний хэргээр кассацийн журмаар нийт 70,363 гомдол ирсэн боловч үүнээс зөвхөн ≈ 1.1 %-ийг л бүрэн хянан шийдвэрлэжээ, энэ нь хяналтын шатны жишиг сонгон шалгаруулах механизм ОХУ-ын эрх зүйн практикт хэр өндөр ач холбогдолтойг харуулна.

2.2.3. Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс

Ардын Дээд Шүүх нь тус улсын шүүх эрх мэдлийн дээд байгууллага бөгөөд энэхүү эрх мэдлээ бие даан хэрэгжүүлдэг төдийгүй Хятадын Бүх Ардын Төлөөлөгчдийн Их Хурал болон Байнгын хороонд ажлаа тайлагнадаг. Ардын дээд шүүх нь Мужийн Ардын Шүүх болон бүх шатны ардын тусгай шүүхийн практикт хяналт тавьдаг дээд байгууллага

юм. Ардын дээд шүүхийн ерөнхийлөгч, дэд ерөнхийлөгч, шүүх хуралдааны хорооны гишүүдийг томилох, огцруулах эрх нь Хятадын Бүх Ардын Төлөөлөгчдийн Их Хуралд байдаг. БНХАУ-ын Ардын дээд шүүхийн эрх хэмжээ, чиг үүргийг дурдав:

Ардын дээд шүүхийн эрх хэмжээ, чиг үүрэг:

1. Дараах хэргийг хянан шийдвэрлэх:

Хууль, журмын дагуу Ардын дээд шүүхэд шилжүүлсэн болон Ардын дээд шүүх өөрийн харьяаллын дагуу гэж үзсэн хэргийг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэх; Ардын Дээд шатны шүүх (higher court) болон онцгой шүүхийн шийдвэр, магадлалд давж заалдах гомдол, эсэргүүцэл гаргасан бол; Шүүхийн хяналтын журмын дагуу Ардын Дээд Прокурорын гаргасан шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах тохиолдолд.

2. Цаазаар авах ял оногдуулах.

Хүний амь насыг хөнөөсөн, эмэгтэйчүүдийг хүчирхийлсэн, дээрэм тонуул, тэсэрч дэлбэрэх бодис ашиглан устгасан болон олон нийтийн аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журамд ноцтой аюул учруулсан, хор хөнөөл учруулсан бусад хэрэгт холбогдсон гэмт хэрэгтнүүдэд цаазаар авах ял оногдуулах эрхийг Ардын дээд шүүх шаардлагатай үед хэрэгжүүлж болно.

3. Мужийн Ардын Шүүх болон Тусгай Ардын Шүүхээр хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хяналт тавих.

4. Хуулийн дагуу хэрэгжиж эхэлсэн Мужийн Ардын Шүүхийн шийдвэр, магадлалын алдааг илрүүлэх, байцаалт явуулах, анхан шатны шүүхээр дахин хэлэлцүүлэхээр буцаах тухай шийдвэрлэх.

5. Эрүүгийн хуульд тусгайлан заагаагүй гэмт хэргийн шийтгэх тогтоолыг батлах.

6. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хууль хэрэглээний талаар тодорхой тайлбар өгөх.

Тус улсын Үндсэн хууль болон Иргэний процессын хуульд заасан хяналтын гомдол гаргахтай холбоотой зохицуулалтыг харуулбал:

Хүснэгт 2.4 БНХАУ-ын хууль тогтоомж дахь хяналтын гомдлын зохицуулалт

№	Хуулийн нэр	Хуулийн зохицуулалт
3.	БНХАУ-ын Үндсэн хууль	<p>128 дугаар зүйл. БНХАУ-ын Ардын шүүх бол төрийн шүүх эрх мэдлийн байгууллага мөн.</p> <p>129 дүгээр зүйл. БНХАУ-ын шүүх эрх мэдэл нь Ардын дээд шүүх, Мужийн ардын шүүх, цэргийн шүүх болон бусад төрөлжсөн ардын шүүхүүдээс бүрдэнэ. Ардын шүүхийн зохион байгуулалтыг хуулиар тогтооно.</p> <p>130 дугаар зүйл. Ардын шүүх хуульд заасан онцгой нөхцөл байдлаас бусад тохиолдолд хэргийг нээлттэй хэлэлцэн шийдвэрлэнэ.</p> <p>131 дүгээр зүйл. Ардын шүүх нь хуулийн заалтын дагуу шүүх эрх мэдлийг бие даан хэрэгжүүлэх бөгөөд засаг захиргааны байгууллага, нийгмийн бүлэг, хувь хүн хөндлөнгөөс оролцохгүй.</p> <p>132 дугаар зүйл. Ардын дээд шүүх бол шүүхийн дээд байгууллага мөн. Ардын дээд шүүх нь мужийн бүх шатны ардын шүүх, дагнасан ардын шүүх, дээд шатны ардын шүүх, доод шатны ардын шүүхийн шүүх хуралдаанд хяналт тавина.</p> <p>133-р зүйл. Ардын дээд шүүх нь Бүх Хятадын Ардын Төлөөлөгчдийн Их Хурал болон Байнгын Хорооны өмнө хариуцлага хүлээнэ. Орон нутгийн бүх шатны ардын шүүх нь тэднийг үүсгэн байгуулсан төрийн эрх мэдлийн байгууллагын өмнө хариуцлага хүлээнэ.</p>
	Иргэний процессын хууль	<p>БНХАУ-ын Иргэний процессын хуулийн 21 дүгээр зүйлд зааснаар Ардын дээд шүүх нь дараах хэргийг шийдвэрлэх бүрэн эрхтэй:</p> <p>1. Улс даяар ихээхэн нөлөө үзүүлэх хэрэг;</p>

		<p>2. Тус шүүхээр хэлэлцэх ёстой гэж үзсэн хэргийг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэх</p> <p>Ардын дээд шүүхээс шийдвэрлэх хэргүүд:</p> <p>1. Улс даяар томоохон эсхүл эдийн засаг, захиргааны хэргийг анхан шатны журмаар;</p> <p>2. Улс даяар ноцтой нөлөө үзүүлсэн иргэн, худалдааны хэргийг анхан шатны журмаар;</p> <p>3. Давж заалдах шатны шүүхээс анхан шатны журмаар шийдвэрлэсэн иргэн, худалдааны хэргийг давж заалдсан хэрэг;</p> <p>4. Захиргаа, иргэн, худалдааны хэргийн шүүхийн шийдвэр, давж заалдах шатны шүүхээс гарсан хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн актын талаар өргөдөл, зүйчлэн баримт бичгийг дахин хянуулах;</p> <p>5. Гомдол гаргасан эрүүгийн хэргүүд;</p> <p>6. Хуулиар эрх олгосон этгээдүүдийн гаргасан дахин хянуулах гомдлууд.</p> <p>7. Давж заалдах шүүхээс гаргасан торгууль ногдуулсан, цагдан хорих шийдвэрийг үл зөвшөөрөн дахин хянуулахаар гомдол гаргасан хэргүүд;</p> <p>8. Давж заалдах шатны шүүхээс хэрэг шийдвэрлэх хугацааг сунгуулахаар гаргасан хүсэлт, цаазаар авах ял оногдуулах тухай зөвшөөрөл;</p> <p>9. Хонгконг, Макао, Тайваны иргэн, худалдааны болон эрх зүйн туслалцаа үзүүлэхтэй холбогдсон хэргүүд;</p> <p>10. Ардын шүүх шийдвэрлэх шаардлагатай гэж үзсэн бусад хэргүүд⁵. Иргэний процессын хуулийн 177 дугаар</p>
--	--	---

		зүйлд зааснаар Ардын дээд шүүх, Мужийн ардын шүүхийн шийдвэр хууль ёсны хүчин төгөлдөр болсон, дээд шатны ардын шүүх алдаа гаргасан нь тогтоогдвол дахин хэлэлцүүлэхээр буцаах эрхтэй.
--	--	--

Тус улсын Ардын дээд шүүхэд хяналтын гомдол гаргах ажиллагаа дараах байдлаар явагддаг байна:

1. Өргөдөл гаргана. Улсын дээд шүүхэд давж заалдах гомдол гаргах тохиолдолд тухайн хэргийг шийдвэрлэсэн ардын шүүхэд гаргана. Өргөдлийг эсрэг талын төлөөлөгчийн тоогоор гаргана.

2. Шүүхийн шийдвэрийг гардуулснаас хойш 15 хоногийн дотор дараагийн дээд шатны шүүхэд гомдол гаргах эрхтэй.

3. Давж заалдах гомдлыг хүлээн авсан шүүх 5 хоногийн дотор гомдлын хувийг нөгөө талд хүргүүлнэ. Нөгөө тал хүлээн авснаас хойш 15 хоногийн дотор хариу тайлбар гаргана. Хариу тайлбарыг хүлээн авснаас хойш шүүх 5 хоногийн дотор өргөдөл гаргагчид хүргүүлнэ. Хариу тайлбар гаргаагүй нь шүүх хуралд нөлөөлөхгүй. Шүүх давж заалдах гомдлыг хүлээн авснаас хойш 5 хоногийн дотор хэргийн бүх материал, нотлох баримтын хамт дээд шатны ардын шүүхэд хүргүүлнэ^{линк}.

Дээрхээс үзвэл, БНХАУ-ын Ардын дээд шүүхэд хяналтын гомдол гаргах үндэслэлд “улсыг хамарсан онц нөлөө бүхий” гэсэн шаардлага тавигддагаараа тодорхой тус хэргүүдийг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэдэг гэдгээрээ онцлог байна.

Ардын дээд шүүхээс анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэх байгаа хэргүүд нь улсын хэмжээнд ихээхэн нөлөөтэй, мөн чанар, нөхцөл байдал нь онц ноцтой байх ёстой. Өөрөөр хэлбэл Ардын дээд шүүх нь улс орон даяар ноцтой нөлөөтэй гэж үзсэн хэргээрээ л шатны шүүхийн харьяалалд байхаас хамааралгүй хянан шийдвэрлэх эрхтэй. Улс орон даяар ихээхэн нөлөөтэй гэж үзэхэд тухайн хэргийн ноцтой шинж байдал, төвөгтэй нөхцөл байдал болон улс оронд үзүүлэх нөлөөг харгалзан үздэг байна.

ДҮГНЭЛТ

Энэхүү судалгааны ажлаар иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийн эрх зүйн зохицуулалт, түүхэн хөгжил, онолын үзэл баримтлал болон Монгол Улсын Дээд шүүхийн практик хэрэглээг цогцоор нь шинжиллээ. Судалгааны үр дүнд дараах үндсэн дүгнэлтүүдэд хүрэв.

Нэгдүгээрт, Монгол Улсын хяналтын шатны шүүхийн тогтолцоо нь 1952 оны Иргэний байцаан шийтгэх хуулиас эхлэн үе шаттайгаар хөгжиж, анх төрийн захиргааны шинж давамгайлсан “эсэргүүцлийн тогтолцоо”-ноос орчин үеийн эрх зүйн шүүлтүүр бүхий кассацын тогтолцоо руу шилжсэн байна. Ялангуяа 2002 оны Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль болон 2021 оны Шүүхийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулга нь хяналтын шатны шүүхийн чиг үүргийг хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн хөгжлийг тодорхойлох институт болгон төлөвшүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлжээ.

Хоёрдугаарт, 2021 оны Шүүхийн тухай хуулиар хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг тодорхой болгосон нь Улсын дээд шүүхийн хяналтын чиг үүргийг илүү нарийвчилсан боловч практикт хэт явцуу шүүлтүүр үүсгэж, иргэдийн шүүхэд хандах эрхийг тодорхой хэмжээнд хязгаарлах нөхцөл бүрдүүлсэн байна. Үүнийг Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 02 дугаар дүгнэлт баталгаажуулж, улмаар 2023 оны нэмэлт, өөрчлөлтөөр “эрх зүйн шинж ойлголт, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг тогтооход зарчмын ач холбогдолтой асуудал” гэх шинэ үндэслэл нэмэгдсэн нь хяналтын шатны шүүхийн хүртээмжийг өргөжүүлсэн эерэг өөрчлөлт болсон гэж үзэв.

Гуравдугаарт, судалгааны хүрээнд авч үзсэн Улсын дээд шүүхийн практик шийдвэрүүдээс харахад “процессын ноцтой зөрчил”, “хууль хэрэглээний зөрүү”, “зарчмын ач холбогдолтой асуудал” гэх ойлголтуудын хэрэглээ нэгдсэн стандартгүй, шүүхийн тайлбар харилцан адилгүй байх хандлага ажиглагдаж байна. Үүнээс шалтгаалан ижил төстэй маргаанд ялгаатай шийдвэр гарах эрсдэл оршиж байгаа нь хяналтын шатны шүүхийн практикийг илүү нэгдмэл, урьдчилан таамаглах боломжтой болгох шаардлагатайг харуулж байна.

Дөрөвдүгээрт, ХБНГУ, ОХУ, БНХАУ зэрэг улсын зохицуулалттай харьцуулан үзэхэд хяналтын шатны шүүх нь ердийн маргааныг дахин хэлэлцдэг шат бус, харин эрх зүйн нэгдмэл байдал, шүүхийн практикийн тогтвортой байдлыг хангах стратегийн институт байдлаар хөгжсөн нийтлэг чиг хандлага ажиглагдсан. Монгол Улсын өнөөгийн зохицуулалт энэхүү чиг хандлагатай нийцэж байгаа боловч шүүлтүүрийн шалгуурын агуулгыг илүү тодорхой болгох, практик хэрэглээг тогтворжуулах хэрэгцээ хэвээр байна.

Иймд иргэний хэрэгт хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэл нь зөвхөн процессын механизм төдий бус, харин хүний шударга шүүхээр шүүлгэх эрхийг баталгаажуулах, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах, эрх зүйн хөгжлийг чиглүүлэх чухал институц болох нь энэхүү судалгаагаар нотлогдож байна.

САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ

1. “Процессын ноцтой зөрчил” гэх ойлголтын шалгуур, агуулгыг хууль болон Улсын дээд шүүхийн тайлбараар илүү нарийвчлан тодорхойлох шаардлагатай. Ингэснээр шүүхийн практикт үүсэж буй ялгаатай хэрэглээг бууруулах боломжтой.
2. “Эрх зүйн шинж ойлголт, зарчмын ач холбогдолтой асуудал” гэх үндэслэлийн хэрэглээнд жишиг тайлбар, аргачлал боловсруулах нь зүйтэй. Учир нь энэхүү ойлголт практикт өргөн хүрээтэй, хийсвэр байдлаар хэрэглэгдэх эрсдэлтэй байна.
3. Улсын дээд шүүхээс хяналтын журмаар гомдол хэлэлцүүлэхээс татгалзсан тогтоолын үндэслэлийг илүү дэлгэрэнгүй, ойлгомжтой бичдэг болох шаардлагатай. Энэ нь иргэдийн шүүхэд итгэх итгэлийг нэмэгдүүлж, хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангахад ач холбогдолтой.
4. Хяналтын шатны шүүхийн шийдвэр, тайлбаруудыг нэгдсэн цахим сангаар тогтмол ангилан нийтэлж, шүүгч, хуульч, судлаачдын хэрэглээнд илүү хүртээмжтэй болгох нь зүйтэй.
5. Гадаадын улс орнуудын сайн туршлагаас, ялангуяа ХБНГУ болон Европын орнуудын “зарчмын ач холбогдолтой маргаан”-ыг сонгон хэлэлцдэг шүүлтүүрийн тогтолцоог Монгол Улсын нөхцөлд үе шаттай нутагшуулах боломжтой гэж үзэж байна.
6. Цаашид хяналтын шатны шүүхийн практик хэрэглээнд тулгуурласан эмпирик судалгааг тогтмол хийх, статистик мэдээллийг ил тод болгох нь эрх зүйн шинжлэх ухааны судалгаа болон хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход чухал ач холбогдолтой.

НОМ ЗҮЙ

Эрх зүйн эх сурвалж

1. Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль 2021 он
2. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоол, “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр хууль тогтоомжийг нийцүүлэх тухай”, 2020 он
3. Монгол Улсын Их Хурлын 2023 оны 06 дугаар сарын 08-ны өдрийн 40 дүгээр тогтоол, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн цэцийн 2023 оны 02 дугаар дүгнэлтийн тухай.
4. БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль, 1952 он
5. БНМАУ-ын Иргэний байцаан шийтгэх хууль, 1967 он
6. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль 1994 он
7. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2002 он
8. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1992 он

Монгол хэл дээрх

1. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, *Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн дүн шинжилгээ*, 2021 он.
2. Сайнтөрийн Цэрэндолгор, *“Хяналтын журмаар гомдол гаргах шалгуурын үзэл баримтлал ба Улсын дээд шүүхийн чиг үүрэг: Хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах арга хэрэгсэл болох нь”*, 2021 он
3. Нанзаддоржийн Лүндэндорж, *Монгол Улсын Үндсэн хууль: Шинжлэх ухааны тайлбар*, 2024 он
4. Ядамсүрэнгийн Цэвэл, *Монгол хэлний товч тайлбар толь*, 1966.он
5. Монгол Улсын Дээд шүүх, *2023 оны үйл ажиллагааны тайлан*, 2024 он.
6. Б.Мягмарсүрэн, М.Маралмаа, *“Улсын дээд шүүхэд хяналтын журмаар гомдол гаргах үндэслэлийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны онцлогт нийцүүлж, хяналтын гомдлыг хэлэлцүүлэхээс татгалзсан тогтоолын үндэслэлийг сайжруулах нь”*. 2021 он

Гадаад хэл дээрх эх сурвалж

1. Aleš Galič, *“A Civil Law Perspective on the Supreme Court and its Functions”*, Studia Iuridica, 2019.

2. World Bank, *Case-weighting Analyses as a Tool to Promote Judicial Efficiency: Lessons, Substitutes and Guidance*.
3. Michel Troper, *The Theory of the French Constitutional Court*, Oxford University Press, 2011.
4. Thomas Rauscher, *German Civil Justice*, Beck / Hart Publishing, 2010.
5. Tom Ginsburg, Aziz Z. Huq, *How Courts Preserve Constitutional Order*, University of Chicago Press, 2018.
6. *Basic Law for the Federal Republic of Germany* (1949), Art. 95
7. Ottavia Dora Lo Sardo.

Цахми эх сурвалж

1. Монгол Улсын Дээд шүүхийн цахим мэдээлэл,
<https://ardiin.supremecourt.mn/mn/home?page=pages&id=173&pg=2860&pr=14&tp=list&ardiin=0>.
2. Право.ru, <https://pravo.ru/news/259898/>.